

FORSVARSTUDIER 3/1997

Fredsoperasjoner

Erstatningsrettslig ansvar

Ole Martin Paulsen

Innhold

Forord	5
1 Innledning	6
1.1 Innledning og oversikt	6
1.2 Avgrensning	8
1.3 Utviklingstrekk ved internasjonale fredsoperasjoner	9
1.3.1 Innledning	9
1.3.2 Tvangsoperasjoner organisert eller autorisert av FN	10
1.3.3 Flernasjonale operasjoner utenfor FN-systemet	11
1.4 Generell folkerett vedrørende FN-styrker	11
1.4.1 FN-styrkenes folkerettslige karakter	11
1.4.2 Forholdet til krigens rett generelt og Genevekonvensjonene spesielt	13
2 Internasjonale fredsoperasjoner	15
2.1 Innledning	15
2.2 Internasjonale fredsoperasjoner: Skille mellom freds-og tvangsoperasjoner	16
2.2.1 Innledning	16
2.2.2 Betydningen av samtykke	17
2.2.3 Konklusjon	18
2.3 Gjeldende modeller og begreper for internasjonale fredsoperasjoner	19
2.3.1 Innledning	19
2.3.2 Typer av internasjonale fredsoperasjoner	20
2.3.2.1 Fredsskaping og fredsbygging	20
2.3.2.2 Konfliktforebyggende operasjoner	21
2.3.2.3 Fredsbevarende operasjoner	21
2.3.2.4 Fredsopprettende operasjoner	22
2.3.2.5 Humanitære hjelpeoperasjoner	22
2.4 Overgangen mellom fredsopprettende operasjoner og regulær krig	23
2.4.1 Innledning	23
2.4.2 Fredsopprettende operasjoner	23
2.4.3 Regulær krig	23
2.4.4 Konklusjon	24
3 Juridiksjonsspørsmål og vernetingsregler	26
3.1 Innledning	26
3.1.1 Problemet	26
3.1.2 Partenes eller vertslandets samtykke til utplassering av den fredsbevarende styrken kan være avgjørende for juridiksjonsspørsmålet	27
3.2 Domstolenes kompetanse i internasjonale erstatningssaker	27
3.2.1 Problemet	27
3.2.2 Domstolenes kompetanse generelt i internasjonale erstatningssaker	28

3.2.2.1	Internasjonale traktater eller konvensjoner som kan komme til anvendelse og som øker eller reduserer domstolens kompetanse i internasjonale erstatningssaker	30
	a) UN SOFA	30
	b) NATO SOFA	30
	c) Brussel- og Luganokonvensjonen	31
3.2.2.2	Begrensninger som følger av uskreven folkerett	34
3.2.3	Norske domstolers kompetanse i internasjonale erstatningssaker	35
3.2.3.1	Traktater eller konvensjoner som øker eller reduserer de norske domstolens kompetanse i internasjonale erstatningssaker, samt traktater eller konvensjoner Norge har underskrevet og tiltrådt vedrørende anerkjennelse og fullbyrdelse av fremmede rettshandlinger, herunder dommer	36
	a) NATO SOFA	36
	b) Luganokonvensjonen	36
	c) Tosidige konvensjoner vedrørende anerkjennelse og fullbyrdelse av fremmede rettshandlinger	37
	d) Forholdet i Norden	37
3.2.3.2	Begrensninger som følger av uskreven folkerett	37
3.3	Hvem må søksmålet reises av	38
3.4	Hvem må søksmålet rettes mot?	38
3.4.1	Innledning	38
3.4.2	Saksøkte i henhold til UN SOFA	41
3.4.3	Saksøkte i henhold til NATO SOFA	46
3.4.4	Uklarheter med hensyn til hvem som er erstatningsberettiget og/eller hvem som er erstatningsansvarlig	50
3.4.5	Sammenfatning	51
3.5	Rettslig og prosessuell handleevne	55
3.6	Foreldelse og kvalifikasjon	56
4	Lovvalget i internasjonale erstatningssaker	58
4.1	Innledning	58
4.2	Lovvalget i internasjonale erstatningssaker	58
4.2.1	Hovedregelen	58
4.2.2	Hovedregelens begrunnelse	58
4.2.3	Handlingsstedets eller skadestedets rett	61
4.2.4	Unntak fra hovedregelen	63
4.2.5	Forholdet mellom lex loci delicti og lex fori	65
4.2.5.1	Erstatningsbetingende etter lex fori, men ikke etter lex loci delicti	65
4.2.5.2	Erstatningsbetingende etter lex loci delicti, men ikke etter lex fori	65
4.2.5.3	Ordre public	66
4.2.6	Tilbakevisning (renvoi)	67
5	Oppsummering	71
	Summary	76
	Litteraturliste	78
	Noter	84

Forord

Denne studien er en forkortet utgave av min juridiske avhandling, utarbeidet som del av mitt embetsstudium ved Universitetet i Oslo. Avhandlingen ble gitt tittel *Erstatningsansvar ved deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner - Betingelsene for og rettsvalg ved erstatning*, og innlevert april 1996. Min veileder var førsteamanuensis dr. juris. Helge J. Thue, Universitetet i Oslo. I tillegg mottok jeg hjelp og støtte fra en mengde personer som arbeider med dette og tilstøtende emner. For dette ønsker jeg å takke dem alle sammen.

På oppdrag for *Norsk Militært Tidsskrift* har jeg utarbeidet en artikkel hvor jeg gjennomgår hovedpunktene fra avhandlingen.

Jeg ønsker til slutt å takke familien for at de gav meg tid og økonomisk mulighet til å gjennomføre arbeidet med avhandlingen, og Institutt for forsvarsstudier for utgivelsen.

Stabekk, 3. mai 1997

Ole Martin Paulsen

1 Innledning

1.1 Innledning og oversikt

Denne avhandlingen tar for seg erstatningsansvar etter skadegjørende handling foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner.¹

Jeg vil forsøke å klarlegge hvorvidt sivilt søksmål kan anlegges etter en skadegjørende handling foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner, eller hvorvidt andre erstatningsordninger kan eller må benyttes. Jeg vil herunder se nærmere på hvorvidt sivilt søksmål kan anlegges, herunder i hvilket land sivilt søksmål kan anlegges, hvilket lands rett som skal legges til grunn ved vurdering av hvorvidt den enkelte skadegjørende handling er erstatningsbetingende, samt hvilket lands rett som skal legges til grunn ved beregning av den eventuelle erstatningens form og størrelse. Et viktig moment i denne avhandlingen blir også å se på hvorvidt internasjonale organisasjoner som FN og NATO kan vedta egne bestemmelser eller ordninger som er av betydning for den skadelidte, da FN spesielt, samt NATO, er blant de mest aktive aktørene i slike aksjoner.

En forutsetning for å komme inn under emnet for denne avhandlingen er at de impliserte parter har forskjellig nasjonalitet eller domisil,² eller den skadegjørende handling mellom parter av samme nasjonalitet eller domisil, har tilknytning til et land hvor de impliserte parter ikke har statsborgerskap eller domisil. Andre varianter kan også forekomme.

Årsaken til at jeg anser dette emnet som interessant for en nærmere gjennomgang er veksten på dette området i den senere tid, da spesielt etter avslutningen av den kalde krig, samt det faktum at det er stor uenighet om modeller og begreper for hvorledes slike operasjoner skal utføres og klassifiseres, med dertil hørende problemer med koordinering, ledelse og kontroll. Disse forhold vil jeg komme nærmere inn på i avhandlingen. Resultatet av denne uenigheten om modeller og begreper kan føre til mindre forutberegnelighet og med dertil større fare for misforståelser. I et miljø preget av moderne våpen som på kort tid kan påføre enorme skader, også

på uskyldige tredjemenn, er det derfor viktig å minimalisere denne risikoen.

Dagens mediateknikk fører også til at vi i sterkere grad enn før får kriser og katastrofer rett inn i vår hverdag, som i varierende grad fører til press fra opinionen med krav om at FN, regionale organisasjoner eller enkeltstater hurtig engasjerer seg i krisesituasjoner hvor enn på kloden disse måtte oppstå. Dette kan medføre at militære styrker etter kort planlegging blir sendt ut i en operasjon hvor lite informasjon og forkunnskaper om problem og kompleksitet finnes, hvor det er mangelfull koordinering med lokale styresmakter, dersom slikt eksisterer, samt ofte mangelfull organisering og utgruppering i innsettingsfasen. Ofte kan slike operasjoner bli ytterligere vanskeliggjort ved at uavhengige sivile hjelpeorganisasjoner opererer parallelt i området.

I dette kapitlet vil jeg først under punkt 1.2 foreta avhandlingens avgrensning. Deretter vil jeg under punkt 1.3 skissere utviklingstrekkene ved internasjonale fredsoperasjoner. Til slutt vil jeg under punkt 1.4 drøfte noen generelle folkerettslige spørsmål vedrørende FN-styrker.

Deretter vil jeg i avhandlingens kapittel 2 se på overgangen mellom freds- og tvangsoperasjoner under punkt 2.2. Deretter vil jeg under punkt 2.3 skissere gjeldende modeller og begreper for internasjonale fredsoperasjoner. Til slutt i kapittel 2 vil jeg under punkt 2.4 se nærmere på overgangen mellom fredsopprettende operasjoner og regulær krig.

I avhandlingens kapittel 3 vil jeg gjennomgå de sentrale og meget viktige juridiksjonsspørsmålene. Jeg vil her først under punkt 3.2 ta for meg domstolenes kompetanse i internasjonale erstatningssaker. Deretter vil jeg under punkt 3.3 og 3.4 redegjøre for hvem som er rette saksøker og saksøkte ved erstatning etter skadegjørende handlinger foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner. Til slutt ønsker jeg å se nærmere på partenes rettslige handlevener under punkt 3.5, samt foreldelse og kvalifikasjon under punkt 3.6.

Deretter vil jeg i kapittel 4 gjennomgå teoriene om lovvalget i internasjonale erstatningssaker, herunder se på hvilken lands rett som skal legges til grunn ved vurdering av hvorvidt den enkelte skadegjørende handling er erstatningsbetingende, samt hvilket lands rett som skal legges til grunn ved

beregning av den eventuelle erstatningens form og størrelse.

Til slutt vil jeg i kapittel 5 foreta en oppsummering av de viktigste spørsmålene som er behandlet i avhandlingen.

1.2 Avgrensning

I denne avhandlingen vil jeg ikke ta for meg de straffe- eller disiplinærrettslige konsekvenser som den skadevoldende handling kan resultere i overfor skadevolder. Dette er et offentligrettslig anliggende.³ Jeg finner det her viktig å nevne at skadevolder kan pålegges regressansvar etter skadegjørende handling, da dette ikke er å betrakte som straff i straffelovens forstand. Regressspørsmålet har jeg valgt å ikke behandle som eget emne i denne avhandlingen, men enkelte ganger behandler jeg dette spørsmålet under andre emner.

Erstatningsmessige konsekvenser ved skade på eget personell eller materiell, påført av eget personell eller materiell under utøvelse av tjenestehandlinger, har jeg valgt å holde utenfor denne avhandlingen da dette er et internrettslig problem, basert på kontrakt inngått mellom avdelingen og det enkelte medlem av styrken.⁴ Skade på eget personell eller materiell påført av andre enn eget personell eller materiell, samt skade på eget personell eller materiell påført av eget personell utenfor tjeneste under FN-operasjoner, faller derimot innenfor denne avhandlingen.

Internasjonale militærøvelser eller andre aktiviteter som ikke kan klassifiseres som internasjonale fredsoperasjoner, og hvor skadelidte og skadevolder har forskjellige domisil eller statsborgerskap, vil ikke bli behandlet i denne avhandlingen.

Erstatning etter skadegjørende handlinger foretatt under krig faller utenfor denne avhandlingen.⁵

Skade forvoldt på skip i internasjonal fart - eks. ved håndhevelse av en skipsblokade - skade forvoldt på fly i internasjonal luftfart - eks. ved håndhevelse av luftblokade - samt skadetilfeller på kontinentalsokkelen, vil jeg ikke komme nærmere inn på i denne avhandlingen. Likeså gjelder forurensnings-skader, miljøskader og skader forvoldt i Arktis/Antarktis.⁶

1.3 Utviklingstrekk ved internasjonale fredsoperasjoner

1.3.1 Innledning⁷

Fredsbevarende operasjoner i FN-regi er blitt et viktig instrument i internasjonal konfliktløsning. Fredsbevarende operasjoner er ikke beskrevet i FN-pakten, og var nok heller ikke forutsett av grunnleggerne. FN-pakten inneholder derfor ikke bestemmelser som dekker bruk av militære enheter som ikke er basert på aktiv maktbruk. Av den grunn har de fredsbevarende operasjonene vært basert på prinsippet i FN-paktens kapittel VI - vedrørende fredelig bileggelse av tvister - selv om det i dette kapitlet ikke finnes noen artikler som omtaler slike operasjoner. Derimot inneholder FN-pakten utførlige bestemmelser vedrørende handling i tilfelle trusler mot internasjonal fred og utbrudd av aggresjon. I slike tilfeller hjemler FN-pakten bruk av tvangsmakt.

Tidligere ble FN-styrkene i hovedsak satt inn i internasjonale konflikter, hvor de respektive statene gav sitt samtykke til utplassering og påtok seg ansvaret for å sikre FN-styrkenes sikkerhet og bevegelsesfrihet i det aktuelle området. Slike forhold avklares normalt under den innledende fasen, for deretter å bli nedfestet i en i avtale mellom FN og vertslandet.

I avtalen mellom FN og vertslandet avklares også normalt spørsmålene omkring FNs erstatningsansvar. I tillegg oppstår spørsmålet hvorvidt vertslandet er å betrakte som solidarisk ansvarlig for alle eller enkelte av de skader som påføres av det deltakende personell i operasjonen. Vertslandets ansvar kan muligens være løst allerede gjennom avtalen mellom FN og vertslandet.

FN har i den senere tid etablert operasjoner i interne konflikter eller i konflikter som har oppstått i forbindelse med oppløsning av tidligere statsdannelser. I denne type konflikter, hvor det er umulig eller lite hensiktsmessig å basere operasjonen på et usikkert samtykke fra partene, har FNs Sikkerhetsråd ved flere anledninger de senere år vedtatt mandater med henvisning til FN-paktens kapittel VII - som hjemler bruk av makt i tilfelle av trusler eller brudd på freden. I praksis er mandatene knyttet til beskyt-

telse av humanitære hjelpesendinger og beskyttelse av sivilbefolkningen, men unntak finnes. FN-operasjoner som settes inn i uoversiktlige omgivelser - lik tvangsoperasjoner - med mangel på lokale myndigheter som kan garantere FN-styrkenes sikkerhet, vil ofte innebære økt risiko for personellet's sikkerhet.⁸

1.3.2 Tvangsoperasjoner organisert eller autorisert av FN⁹

Da det av forskjellige årsaker ikke er bygget opp det apparat FN-pakten skisserer for planlegging og ledelse av militære operasjoner, har ikke FN blitt det kollektive sikkerhetssystem som var forutsetningen i 1945. Hittil har FN benyttet seg av *ad hoc*-pregede organisasjonsmodeller de gangene Sikkerhetsrådet har tatt i bruk militære maktmidler. Dette har foruten organisatoriske vanskeligheter ført til at operasjonenes legitimitet er blitt trukket i tvil.

Med hensyn til FNs erstatningsansvar kan det være av betydning hvorvidt en tvangsoperasjon er organisert av FN, eller bare autorisert av FN. Dersom tvangsoperasjonen er organisert av FN, er det å anta at FN - for tjenestehandlinger iallfall - i de fleste land vil bli ansett for å være erstatningsansvarlig. FNs erstatningsansvar når FN har organisert operasjonen er derimot noe mer usikkert for tjenestemennenes private handlinger. Dersom tvangsoperasjonen derimot bare er autorisert av FN - men organiseres og utføres av f.eks. en internasjonal koalisjon - er spørsmålet om hvorvidt også FN er erstatningsansvarlig noe mer komplisert. Muligens kan FN være å betrakte som solidarisk ansvarlig.

FN var involvert i krigen mot Irak etter at landet hadde angrepet og annektert Kuwait i 1991. Sikkerhetsrådet autoriserte den flernasjonale marinestyrken, som ble etablert i Den persiske gulf, til å forestå en fysisk håndhevelse av handelsembargoen som allerede var vedtatt. Senere samme år ble styrken som var organisert i Saudi-Arabia i henhold til artikkel 51 i FN-pakten, *Operation Desert Shield*, autorisert til å benytte de virkemidler som var nødvendig for å tvinge Irak ut av Kuwait. Dette resulterte i en operasjon betegnet *Operation Desert Storm*, som førte til at Irak ble tvunget

ut av Kuwait. Operasjonen hadde bred internasjonal deltakelse, men det var USA, Storbritannia og Frankrike som var drivkreftene bak.

Umiddelbart etter våpenhvilen i Gulf-konflikten gikk irakiske styrker til angrep på kurdiske sivile og geriljagrupper, med den følge av at en humanitær katastrofe utviklet seg i det nordlige Irak. Sikkerhetsrådet fordømte Iraks fremgangsmåte og krevde slutt på overgrepene. Dette ble ikke fulgt av regjeringen i Irak, hvilket førte til at en flernasjonal styrke ble opprettet, betegnet *Operation Provide Comfort*. Denne styrken gikk inn i Irak uten landets godkjenning, opprettet og sikret flyktningeleirer, distribuerte nødhjelp, samt utførte et omfattende repatrieringsarbeid.

1.3.3 Flernasjonale operasjoner utenfor FN-systemet¹⁰

Selv om FN har vært ledende når det gjelder utviklingen av fredsbevarende operasjoner, og har organisert hovedtyngden av de gjennomførte operasjoner, har ikke FN vært alene om å organisere og gjennomføre slike operasjoner. Med hjemmel i FN-paktens kapittel VIII, som foreskriver bruk av regionale ordninger før en konflikt henvises til FN, har både regionale organisasjoner og grupper av stater organisert og gjennomført fredsbevarende operasjoner.

Med hensyn til erstatningsansvar for skader påført under flernasjonale operasjoner organisert utenfor FN-systemet - men med hjemmel i FN-paktens kapittel VIII - er det etter mitt syn ikke grunnlag for å kunne påberope FN erstatningsansvar. Dette fordi FN-paktens kapittel VIII ikke er å betrakte som en autorisasjon gitt av FN for den enkelte operasjon. FN-paktens kapittel VIII er derimot ment som en generell folkerettslige bestemmelse for hvordan folkerettslige konflikter kan søkes løst.

1.4 Generell folkerett vedrørende FN-styrker

1.4.1 FN-styrkenes folkerettslige karakter

En ting de fleste er enig om, er at FN-styrken ved utførelse av fredsoppbyggende operasjoner - som Korea-konflikten på 1950-tallet - er å regne

som ordinære militære styrker. Dette fremkommer i en artikkel skrevet av den norske generaladvokaten, Arne Willy Dahl.¹¹

Dersom FN-styrken utfører en fredsbevarende operasjon fremkommer det derimot av Dahls artikkel at det er en viss uenighet om hvilken folkerettslig kategori styrken hører inn under. Nederlenderen G. van Hegelsom har hevdet at FNs fredsbevarende styrker bør regnes som sivile politistyrker, mens generaladvokat Arne Willy Dahl på sin side hevder at FNs fredsbevarende styrker bør regnes som ordinære militære styrker.

Etter min vurdering er hovedargumentet mot å karakterisere fredsbevarende FN-styrker som sivile politistyrker, at det er tale om militært utdannet personell og avdelinger som utfører pålagte oppdrag. Deres bakgrunn som militære gjør dem ofte bedre egnet enn andre til å forstå, og reagere på det militære miljø og den militære tankegang som hersker i operasjonsområdet. Det at de ikke i den konkrete konflikt er å betrakte som lovlig stridende, fratrar dem ikke betegnelsen som militær styrke. Dette fordi kombatantbegrepet¹² forutsetter lovlig tilhørighet på en av sidene i konflikten, hvilket en fredsbevarende FN-styrke ikke har, og det er dette som er den avgjørende forskjellen. På bakgrunn av dette kan personellet i den fredsbevarende FN-styrken kun benytte sine våpen til selvforsvar.¹³ Dersom den fredsbevarende FN-styrken derimot går over til å bli en fredsopprettende FN-styrke, vil den komme inn under kombatantbegrepet, fordi FN-styrken i en slik situasjon er å betrakte som deltakende part i konflikten. Et annet moment er at sivile politistyrker også har deltatt, og deltar, i FN-operasjoner. Eksempel på dette er den sivile politistyrken som ble stasjonert i Irak etter Gulf-konflikten. Hensynet med å skille disse gruppene fra hverandre tilsier at militære styrker ikke bør betraktes som sivile politistyrker.

På den annen side er jeg enig i at fredsbevarende styrker ofte utførte oppdrag av politimessig og forebyggende karakter. I de senere år er dette blitt mer nyansert, da det utføres en rekke operasjoner som det er vanskelig å klassifisere. Ikke er de klassiske fredsbevarende operasjoner som i Libanon, og ikke er de rene fredsopprettende operasjoner som i Kongo.

På bakgrunn av dette anser jeg det som både korrekt og mest hensiktsmessig å betrakte fredsbevarende styrker som ordinære militære styrker.

1.4.2 Forholdet til krigens rett generelt og Genevekonvensjonene spesielt

Viktige spørsmål med hensyn til vurderingen av hvorvidt en skadegjørende handling er å betrakte som lovlig/tjenestelig eller ulovlig/ikke-tjenestelig, avgjøres bl.a. på bakgrunn av hvorvidt FN er part i Genevekonvensjonene¹⁴ eller andre tilsvarende traktater.¹⁵ Dette er FN ikke. FN er av den grunn ikke formelt bundet av disse traktatene. Ved deltakelse i fredsbevarende operasjoner hvor FN ikke er part i striden, er det relativt greit. Den juridiske beskyttelsen av FN-personellet følger enten av at personellet regnes som representanter for sine respektive hjemland - dersom diplomatisk representasjon er opparbeidet mellom de enkelte styrkenes hjemland og FN-styrkens vertsland - eller dersom ikke slikt diplomatisk representasjon er opparbeidet må personellet betraktes som juridisk beskyttet i henhold til den fjerde Genevekonvensjon som beskyttede personer. Det er derimot noe mer uklart hva som er gjeldende rett dersom FN-styrken utfører en fredsopprettende operasjon, da dette medfører at styrken blir part i krigen. Her er situasjonen i prinsippet den samme som om en av partene i konflikten ikke har ratifisert konvensjonene, med den følge at konvensjonene ikke vil bli bindene for noen av partene. Dette medfører at den juridiske situasjonen blir vag og uklar med hensyn til den beskyttelsen reglene skulle garantere. På den annen side er det uttalt av Generalsekretæren og praktisert den linje at man vil rette seg etter de aktuelle bestemmelsene,¹⁶ og forventer at andre gjør det overfor FN-styrken.

FN er under enhver omstendighet bundet av sedvanerett på det folkerettslige området med hensyn til reglene for krigføring. På samme måte må stater være bundet av sedvaneretten overfor FN-styrken. Dette medfører at bare bestemmelser som ikke er innarbeidet som sedvanerett kan resultere i spenning mellom FNs forpliktelser og enkeltstaters forpliktelser. Dette vil trolig bare gjelde detaljspørsmål av teknisk art, eller kontroversielle bestemmelser med manglende oppslutning. Dersom slik konflikt allikevel skulle oppstå, kan det være et moment at selv om FN som sådan ikke er part i Genevekonvensjonene eller andre tilsvarende traktater, kommer det avgitte

FN-personellet til styrken nærmest unntaksfritt fra stater som er part i dette regelverk. Dette betyr at det avgitte FN-personellet er forpliktet på nasjonalt grunnlag til å følge dette regelverk. Dermed burde det ikke oppstå noen spenning dersom motparten selv er part i Genevekonvensjonene eller andre tilsvarende traktater, samt ønsker å vektlegge en slik tankegang. Hvorvidt en motpart som ikke selv er part i det aktuelle regelverk ønsker å vektlegge en slik tankegang, er mer usikkert. På den annen side er det en mulig at selv om motparten ikke juridisk sett anser FN-styrken eller FN-styrkens personell som part i det aktuelle regelverk, kan det være politiske, økonomiske eller taktiske grunner til at regelverket følges.

2 Internasjonale fredsoperasjoner

2.1 Innledning¹⁷

Det finnes ikke noen allment akseptert definisjon eller syn på hva som er en fredsbevarende operasjon. En del av denne uklarheten kan nok forklares ved at fredsoperasjoner i den senere tid er blitt et område utsatt for stor vekst. Dette medfører stor usikkerhet om hva en slik begrepsdefinisjon bør inneholde, da enkelte hevder en slik begrepsdefinisjon kan hindre dynamikken i den prosess som pågår. Denne dynamiske prosessen kjenne- tegnes ved at de ulike fredsoperasjoner inneholder forskjellige politiske, historiske, kulturelle, geografiske og juridiske elementer, samt at operasjonene er basert på ulike mandater. Det har også vært gitt ulike forutsetninger for å kunne løse de enkelte mandatene. Begrepet fredsoperasjoner er også benyttet utenfor FN-regi, da i forbindelse med multinasjonale og unilaterale operasjoner. De viktigste premissleverandørene til utviklingen innenfor fredsbevarende operasjoner anses idag å være FN og NATO. Jeg velger derfor å presentere deres syn på hva begrepet fredsbevarende operasjon bør inneholde.

Innen FN idag benyttes følgende definisjon av fredsbevarende operasjon: "er FNs tilstedeværelse i felt (normalt inngår militært og sivilt personell) som med partenes samtykke skal iverksette eller overvåke implementeringen av tiltak enten for å kontrollere konflikter (våpenhviler, styrkeseparasjoner o.l.) eller opphør av konflikter (partielle eller fullstendige avtaler), samt for å beskytte humanitære hjelpeorganisasjoner".

NATO på sin side definerer fredsbevarende operasjon som: "isoleringen, begrensningen og/eller avslutningen av stridshandlinger mellom eller innen stater ved hjelp av en upartisk tredje parts intervensjon som er organisert og ledet internasjonalt. Det benyttes militære styrker og sivile for å sikre en prosess mot konfliktavslutning og for å gjennomføre og opprettholde fred".

I dette kapitlet vil jeg først under punkt 2.2 se på overgangen mellom freds- og tvangsoperasjoner, hvor partenes eller vertslandets samtykke til utplassering av styrker vil være det avgjørende moment. Partenes eller

vertslandets samtykke vil også være styrende for hvilket operasjonskonsept styrken kan benytte. Deretter vil jeg under punkt 2.3 skissere gjeldene modeller og begreper for internasjonale fredsoperasjoner. Disse modellene og begrepene er sammen med operasjonens mandat og engasjementsregler med på å bestemme handlefrihetens grense for det deltakende personell i styrken. Til slutt vil jeg under punkt 2.4 se nærmere på overgangen mellom fredsopprettende operasjoner og regulær krig.

2.2 Internasjonale fredsoperasjoner: Skille mellom freds-og tvangsoperasjoner

2.2.1 Innledning

Ved skadegjørende handlinger foretatt under utøvelse av fredsbevarende operasjoner inntreer normalt ikke erstatningsmessig *force majeure*.¹⁸ Hvorvidt erstatningsmessig *force majeure* inntreer under utøvelse av en tvangsoperasjon er derimot noe uklart. Av den grunn anser jeg det som viktig å se på hvor skillet mellom disse to operasjonsformene går.

I FN opereres det i utgangspunktet med to hovedoperasjonsformer, og mellom dem finnes et utall av ulike operasjonsformer. Det ene utgangspunktet er de tradisjonelle fredsbevarende operasjoner, vedtatt under FN-paktens kapittel VI, hvor FN-styrker rykker inn i et krigsherjet område med partenes godkjennelse og under den forutsetning at våpen kun skal brukes i selvforsvar. Det andre utgangspunktet er tvangsoperasjoner vedtatt under FN-paktens kapittel VII. Eksempel på en slik operasjon er den internasjonale alliansen som med mandat fra FN tvang Iraks invasjonshær ut av Kuwait. Mellom disse utgangspunktene finnes det som av enkelte betegnes som en stor gråsoner. Innenfor dette faller operasjoner som innebærer, eller kan innebære, bruk av makt. Det kan dreie seg om fredsopprettende tvangstiltak, humanitære intervensjoner, eller andre operasjoner hvor ikke partene har gitt sin tilslutning. Dette er gjerne operasjoner vedtatt under FN-paktens kapittel VII, men med engasjementsregler som begrenser bruk av

våpen til selvforsvar. En annen mulighet her er operasjoner vedtatt under FN-paktens kapittel VI, men med stor usikkerhet omkring graden av partenes tilslutning, avhengig av tid, sted og nivå. Operasjoner innenfor denne gråsonen blir ofte betegnet som "kapittel VI og en halv operasjoner".¹⁹ De seneste erfaringer med FNs operasjonskonsept tilsier at denne gråsonen av operasjonstyper vil måtte reduseres i fremtiden. Dette fremkommer av en rapport utarbeidet av FNs generalsekretær, S/1995/1 - supplement til "An Agenda for Peace". Under paragrafene 34 og 35 i denne rapporten påpekes at de viktigste prinsipper for fredsbevarende operasjoner er samtykke av partene, upartiskhet og ikke-bruk av makt unntatt i selvforsvar. Under operasjonene i Somalia og Bosnia-Herzegovina er dette desverre ikke oppfylt. Dette har i utgangspunktet vært humanitære hjelpeoperasjoner, beskyttelse av sivile samt forhandlinger om fredelige løsninger mellom partene. I tilknytning til disse operasjonene er det opprettet nye mandater som krever bruk av makt, og som derfor ikke kan kombineres med det eksisterende mandat i området, som forutsetter oppfyllelse av de prinsippene nevnt ovenfor.²⁰

Et annet syn på overgangen mellom freds- og tvangsoperasjoner fremkommer av forslag til ny britisk "doktrine" for fredsoperasjoner, AFM - Wider Peacekeeping - Fifth draft (Revised). Denne "doktrinen" opererer med - i motsetning til FN - tre hovedoperasjonsformer, "Peacekeeping", "Wider Peacekeeping" og "Peace Enforcement", samt at den legger opp til et noe skarpere - men dog pragmatisk - skille mellom fredsbevarende og fredsopprettende operasjoner enn det FN ihvertfall tidligere har lagt til grunn. Ved fredsbevarende operasjoner, "Peacekeeping" og "Wider Peacekeeping", må samtykke av partene være til stede, mens ved fredsopprettende operasjoner forutsettes slikt samtykke av partene ikke å være tilstede.

2.2.2 Betydningen av samtykke²¹

Et viktig moment med hensyn til fredsbevarende operasjoner, som krever samtykke fra partene eller vertslandet, er at samtykke innenfor utførelsen av operasjonen må suppleres med samtykke for selve operasjonen. Med dette menes at selv om det fremkommer mangel på samtykke på lokalt plan - som

kan medføre lokale trefninger - vil ikke nødvendigvis operasjonen som sådan gå over til å bli en fredsopprettende operasjon, dersom samtykke allikevel fremkommer av partene på et høyere plan. Det samme gjelder også dersom en fredsbevarende operasjon mister samtykke på høyt plan, men opprettholder en stor grad av samtykke på lokalt plan. Dersom det mangler samtykke både på høyt og lokalt plan, må en fredsbevarende operasjon enten avvikles eller gå over til å bli en tvangsoperasjon.

Samtykke til utplassering av den fredsbevarende styrken fra partene eller vertslandet kan også ha betydning for hvem som kan saksøkes etter skadegjørende handlinger foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner. Hvorvidt alle undertegnede parter eller vertslandet skal anses som erstatningsansvarlige for enhver skade som den fredsbevarende styrken påfører, antar jeg må avgjøres etter en konkret vurdering. Et viktig moment i denne konkrete vurderingen anser jeg for å være hvorvidt partene eller vertslandet har reell kontroll over det området som de på papiret er ansvarlig for eller som de selv hevder å kontrollere. Dersom parten eller vertslandet har full kontroll i sitt ansvarsområdet, er det et sterkt moment for å tillegge parten eller vertslandet erstatningsansvar. Men dersom parten eller vertslandet derimot har liten eller ingen reell kontroll i sitt ansvarsområdet, er det et moment for å ikke tillegge parten eller vertslandet erstatningsansvar.

Samtykke fra partene eller vertslandet vil også være styrende for hvilket operasjonskonsept styrken kan benytte.

2.2.3 Konklusjon

Overgangen mellom freds- og tvangsoperasjoner følger dermed av hvorvidt partene i konflikten har gitt sitt samtykke til utplasseringen. Dersom operasjonen vedtas uten samtykke fra de impliserte parter, må operasjonen vedtas under FN-paktens kapittel VII. Dersom operasjonen dannes med de impliserte parters samtykke, kan operasjonen vedtas under FN-paktens kapittel VI. Skulle det derimot være usikkerhet om hvorvidt det samtykke som er gitt av partene vil bli overholdt, eller hvorvidt de riktige parter er forespurt, kan problemet løses på to måter. Det ene er å først etablere en

fredsbevarende operasjon, vedtatt under FN-paktens kapittel VI, med mulighet for senere oppgradering til en tvangsoperasjon vedtatt under FN-paktens kapittel VII. Den andre løsningen er umiddelbart å etablere en tvangsoperasjon vedtatt under FN-paktens kapittel VII, men da uten, eller med begrenset, mulighet for siden å reetablere en fredsbevarende operasjon i den samme konflikten.

En operasjon etablert uten partenes samtykke og som er vedtatt under FN-paktens kapittel VII, men med engasjementsregler som tilsier kun bruk av våpen til selvforsvar, anser jeg allikevel som en tvangsoperasjon. Dette fordi partene ikke har gitt sitt samtykke, og operasjonen dermed må vedtas under FN-paktens kapittel VII. Engasjementsreglene på den annen side, er bindene overfor deltakerne i FN-styrken med hensyn til utførelsen av deres oppdrag, men engasjementsreglene har etter mitt syn ingen betydning for hvorledes operasjonen karakteriseres.

2.3 Gjeldende modeller og begreper for internasjonale fredsoperasjoner

2.3.1 Innledning

Internasjonale fredsoperasjoner har i de senere år gjennomgått store forandringer, både hva operasjonenes mandat og sammensetning av styrker angår. Antallet igangsatte operasjoner har dessuten økt betraktelig i de senere årene. I den videre drøfting anser jeg det som viktig å se på de begreper som beskriver de ulike operasjonsformene under internasjonale fredsoperasjoner. Dette for å få et bilde av hva som ligger bak disse begrepene, samt hvilke rammer disse setter med hensyn til valg av operasjonskonsepter og metoder.

Den følgende inndeling av modeller og begreper er basert på Stortingsmelding nr. 46 (1993-94) - vedrørende bruk av norske styrker i utlandet - da denne presenterer gjeldene norske syn på fredsoperasjoner i et oppdatert internasjonalt klima, samtidig som den baserer seg på definisjoner nedfelt i NATOs planleggingsdokumenter, samt at NATOs begreper er i tråd med prinsipper i FNs begrepsbruk. Jeg gjør oppmerksom på at jeg ikke følger den

rekkefølge som er benyttet i Stortingsmeldingen.

2.3.2 Typer av internasjonale fredsoperasjoner

På bakgrunn av de erfaringer som er høstet etter tiår med utførelse av fredsbevarende operasjoner, er det forsøkt oppstilt noen grunnleggende vilkår for opprettelse av en fredsbevarende styrke. Selv om ingen av de til nå gjennomførte fredsoperasjoner har oppfylt alle disse vilkår, er det en generell tendens til at de som har fungert best også har oppfylt fleste vilkårene. Disse vilkårene er med på å avgjøre karakteren av de internasjonale fredsoperasjonene. Disse vilkårene er:²²

- Operasjonene må ha et klart og realistisk mandat fra Sikkerhetsrådet, samt klare og realistiske engasjementsregler fra generalsekretæren.
- Operasjonen må ha full støtte fra partene i konflikten.
- Tilstedeværelse av fredsavtale og/eller våpenhvile.
- Operasjonen trenger full støtte fra Sikkerhetsrådet, også etter den innledende perioden.
- Operasjonen må organiseres og fungere på en måte som ikke trekker deres nøytralitet og integritet i tvil.
- Operasjonen må organiseres og fungere som integrerte, militære styrker under generalsekretærens overordnede kommando og kontroll.
- Operasjonen må sikres en tilfredsstillende finansiell og materiell basis.

Den følgende inndelingen av ulike internasjonale fredsoperasjoner er i mange sammenhenger ikke absolutt. Ofte vil en operasjonstype ha elementer av forskjellige operasjonstyper. En operasjon kan dessuten på grunn av den politiske og/eller militære utvikling i konfliktområdet få et nytt mandat underveis. Enkelte operasjoner opererer også med flere ulike mandater. Inndelingen foretas likevel for å få fram de enkelte operasjonstypenes særtrekk.

2.3.2.1 Fredsskaping og fredsbygging

Fredsskaping er forskjellige diplomatiske tiltak som igangsettes etter utbrudd av en væpnet konflikt med målsetting om å etablere en fredelig løsning på konflikten. Virkemidlene er bl.a. mekling, diplomatisk isolasjon og iverksettelse av sanksjoner.

Fredsbyggende aktiviteter iverksettes derimot først etter at stridighetene har opphørt. Hensikten er å identifisere og støtte forhold som kan bidra til å stabilisere og forsterke en politisk fredsløsning for å unngå en tilbakevenden til væpnet kamp. Mulige tiltak er bl.a. bygging av tillit, utvikling av velferd og bidrag til den økonomiske gjenoppbyggingen av området eller landet. Både militært og sivilt personell kan inngå i fredsbyggende aktiviteter.

2.3.2.2 Konfliktforebyggende operasjoner

Konfliktforebyggende operasjoner kjennetegnes av ulike aktiviteter varierende fra diplomatisk aktivitet til preventiv utplassering av tropper og inspeksjoner i det aktuelle området i den hensikt å forhindre spredning av en pågående væpnet konflikt eller å forhindre at latente konflikter eskalderer til væpnede stridigheter.

Konfliktforebyggende operasjoner er en fornying og videreutvikling av det tradisjonelle fredsbevarende konsept. Slike operasjoner er derfor i sin oppbygging og i oppgaver ikke i vesentlig grad avvikende fra tradisjonelle fredsbevarende operasjoner. Hovedforskjellen er selve tidspunktet for utplasseringen av styrkene. Adgangen til bruk av våpen er begrenset til selvforsvarssituasjoner. Styrken skal være av defensiv karakter. Det er i første rekke selve nærværet av fredsstyrken som skal virke avskrekkende.

2.3.2.3 Fredsbevarende operasjoner

Fredsbevarende operasjoner er innsats for å begrense, moderere og/eller avslutte fiendtlige handlinger mellom stater eller innenfor stater gjennom utplassering av en upartisk militær styrke. Den er internasjonalt organisert og ledet og har adgang til å bruke militær makt og sivile ressurser i den hensikt å

komplementere den politiske konfliktløsningsprosess slik at fred kan gjenopprettes og trygges. En fredsbevarende operasjon er kjennetegnet av at partene gir sitt samtykke til utplassering av den fredsbevarende styrken.

Engasjementsreglene i de fredsbevarende operasjonene har stort sett begrenset adgangen til å bruke våpen i selvforsvar. Det vil alltid være en risiko for at lokale grupper og enkeltpersoner ikke respekterer en inngått fredsavtale eller våpenhvile, selv om de definerte parter i konflikten har gitt sitt samtykke til utplasseringen av styrken.

Den aktuelle konflikten kan bare løses av partene selv, men utplassering av fredsbevarende styrker kan gi tid og muligheter for diplomati og forhandlinger om de grunnleggende motsetningene og kan også hindre at konflikten spres til nye grupper og områder.

2.3.2.4 Fredsopprettende operasjoner

En fredsopprettende operasjon gjennomføres med hjemmel i FN-paktens kapittel VII og anvender militære maktmidler for å gjenopprette fred i et konfliktområde. Koalisjonsstyrkenes gjenerobring av Kuwait var en fredsopprettende operasjon, da den var autorisert av FNs Sikkerhetsråd - men utført av en amerikansk-ledet flernasjonal koalisjonsstyrke. Koalisjonen gikk inn med en meget overlegen styrke, og dette bidro til en militært vellykket operasjon. Det synes å være stor enighet internasjonalt om at denne type operasjoner må utføres med overlegne styrker, frie engasjementsregler²³ og et klart mandat. Videre kreves det klare og effektive kommandoforhold. Med et slikt utgangspunkt vil styrkenes sårbarhet bli mindre. Mange stater vil kreve slike betingelser for å avgi tropper til en flernasjonal fredsopprettende operasjon.

En fredsopprettende operasjon kan også ha et vesentlig mindre omfang enn hva som er skissert ovenfor. Utviklingen av de internasjonale fredsoperasjonene har i de senere år vært omfattende. Elementer av fredsopprettelse kan inngå som et ledd av en større og sammensatt operasjon med flere typer mandater, jfr. UNPROFOR i det tidligere Jugoslavia.

2.3.2.5 Humanitære hjelpeoperasjoner

Humanitære hjelpeoperasjoner gjennomføres for å stanse menneskers lidelser, spesielt i situasjoner hvor den lokale myndighet selv ikke er i stand til, eller er uvillig til, å yte befolkningen den nødvendige støtte. Humanitære hjelpeoperasjoner kan gjennomføres i tilknytning til andre operasjoner, eller de kan gjennomføres isolert. Ofte vil engasjementsreglene for denne type operasjoner tilsi at styrken kan bruke militær makt for å beskytte innsetningsområdet, lokalbefolkningen og forsyningslinjene - i tillegg til eventuell maktanvendelse for å beskytte selve FN-styrken.

2.4 Overgangen mellom fredsopprettende operasjoner og regulær krig

2.4.1 Innledning

Som nevnt tidligere under kapittel 1.2 faller erstatningsansvar under eller etter regulær krig utenfor denne avhandlingen. Men da fredsopprettende operasjoner benytter militære operasjonskonsepter beregnet for regulær krigføring, samt det forhold at ved regulær krig inntreer erstatningsmessig force majeure²⁴ for krigsskader, anser jeg det nødvendig å se på når regulær krig inntreer. Dette for å se hva som skiller fredsopprettende operasjoner og regulær krig. Et annet moment som også må vurderes er hvorvidt begrepet erstatningsmessig force majeure inntreer først ved krig, eller hvorvidt begrepet også inntreer under utførelse av fredsopprettende operasjoner.

2.4.2 Fredsopprettende operasjoner

Tidligere under kapittel 2.3.2.4, ble fredsopprettende operasjoner definert som militær operasjon som gjennomføres med hjemmel i FN-paktens kapittel VII og anvender maktmidler for å gjenopprette fred i et konfliktområde.

2.4.3 Regulær krig

Etter folkeretten er krig en rettslig tilstand mellom stater. Det kan imidlertid herske krigstilstand uten at det pågår kamphandlinger, f.eks. i tiden mellom våpenstillstand og fredsslutning. På den annen side kan det foregå kamphandlinger mellom to stater uten at det i rettslig forstand kan karakteriseres som krig. Når derimot grupper av befolkningen i en stat gjør oppstand mot sin regjering og det utvikler seg mer omfattende kamphandlinger, foreligger borgerkrig. Dette er ikke krig i folkerettslig forstand, men opprørerne kan enten de jure eller de facto bli anerkjent som krigførende av andre stater, med den følge at krigens lover og sedvaner kommer til anvendelse.

Fleischer angir hvordan krigstilstand inntre.²⁵ Han hevder at krig for det første kan inntre ved krigserklæring. Etter art. 1 i den 3. Haag-konvensjonen av 18. oktober 1907 - overenskomst om fiendtligheters åpning - er det også påbudt å gi en slik erklæring. Etter artikkelen skal fiendtligheter mellom de kontraherende stater ikke påbegynnes uten et forutgående utvetydig varsel, som skal ha form enten av en krigserklæring med grunner, eller av et ultimatum med betinget krigserklæring. Bestemmelsen har imidlertid vært overtrådt i stor utstrekning.

Foruten ved krigserklæring, kan krig også inntre ved den rent faktiske åpning av fiendtlighetene. I tvilstilfellene vil ofte partenes egen oppfatning være avgjørende, men utenforstående stater, særlig stormakter, vil, selv om ingen av partene ønsker at konflikten skal anses som krig, ved sin stilling til denne kunne bevirke at fiendtlighetene også i rettslig forstand blir krig. Hvis fiendtlighetene er av noenlunde begrenset karakter, vil det ikke bli tale om krig i folkerettslig forstand dersom begge parter er enige om at konflikten ikke skal betraktes på denne måte. Partenes synspunkter vil derimot alltid være avgjørende for hvordan konflikten videre vil utvikle seg.

2.4.4 Konklusjon

I praksis blir det svært vanskelig å trekke klare grenser mellom en fredsopprettende operasjon og regulær krig. Grovt sett er det partenes eget syn, eller utenforstående staters syn, særlig stormaktene, som avgjør hvorvidt den konkrete operasjon eller konflikt skal karakteriseres som fredsopprett-

ende operasjon, eller regulær krig hvor erstatningsmessig *force majeure* inntre.

Erstatningsmessig *force majeure* kan på den annen side muligens inntre uten at regulær krig er inntrådt. Lødrup hevder at erstatningsmessig *force majeure* også kan inntre ved krigslignende forhold.²⁶ Dermed oppstår den situasjon, at selv om en operasjon eller konflikt karakteriseres som fredsopprettende operasjon og ikke regulær krig, er det muligheter for at erstatningsmessig *force majeure* allikevel inntre på bakgrunn av at denne operasjonen kan karakteriseres som krigslignende forhold. Hvorvidt dette vil gjelde alle fredsopprettende operasjoner, uansett tid, sted, styrke og omfang, er derimot usikkert. Dette må etter mitt syn avklares nærmere av domstolene på bakgrunn av en konkret vurdering.²⁷

Dersom erstatningsmessig *force majeure* skulle inntre ved skader påført under utførelse av en fredsopprettende operasjon, risikerer skadelidte å sitte med hele tapet eller skaden alene, dersom ikke den fredsopprettende styrken eller dens ansvarlige påtar seg å dekke hele eller deler av det påførte tap eller skade, eller at nasjonale erstatningsordninger²⁸ iverksettes for å dekke hele eller deler av de tap eller skader som påføres på eget territorium under utførelse av en fredsopprettende operasjon.

3 Juridiksjonsspørsmål og vernetingsregler

3.1 Innledning

3.1.1 Problemet

I de fleste erstatningssaker er skadelidte og skadevolder hjemmehørende i det land hvor skaden forvoldes. I slike tilfeller er det naturlig at hele saken avgjøres av dette landets domstoler etter deres hjemlandsrett:²⁹ *lex fori*.

I enkelte tilfeller har imidlertid erstatningssaker tilknytning til flere land. Innenfor emnet til denne avhandlingen - erstatning etter skadegjørende handling foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner - er derimot hovedtyngden av erstatningssakene med et slikt internasjonalt perspektiv. Slike saker kan ytterligere kompliseres ved at partene ikke har samme hjemlandsrett, domstollandets rett ikke samsvarer med partenes hjemlands rett eller at skadestedets rett ikke samsvarer med partenes hjemlandsrett. Dermed oppstår spørsmål som hvor sivilt søksmål må anlegges, hvilke andre erstatningsordninger den skadelidte kan eller må forholde seg til, hvilket lands rett som skal legges til grunn ved vurdering av hvorvidt den enkelte skadegjørende handling er erstatningsbetingende, samt hvilket lands rett som skal legges til grunn ved beregning av den eventuelle erstatningens form og størrelse. Slike spørsmål søkes løst av den internasjonale privatrett.

I dette kapitlet vil jeg under punkt 3.2 ta for meg domstolenes kompetanse i internasjonale erstatningssaker. Deretter vil jeg under punkt 3.3 og 3.4 redegjøre for hvem som er rette saksøker og saksøkte ved erstatning etter skadegjørende handlinger foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner. Til slutt ønsker jeg å se nærmere på partenes rettslige handlevene under punkt 3.5, samt foreldelse og kvalifikasjon under punkt 3.6.

Deretter vil jeg under kapittel 4 gjennomgå teoriene om lovvalget i internasjonale erstatningssaker, herunder se på hvilken lands rett som skal legges til grunn ved vurdering av hvorvidt den enkelte skadegjørende handling er erstatningsbetingende, samt hvilket lands rett som skal legges til grunn ved beregning av den eventuelle erstatningens form og størrelse.

3.1.2 Partenes eller vertslandets samtykke til utplassering av den fredsbevarende styrken kan være avgjørende for juridiksjonsspørsmålet

Som nevnt ovenfor under kapittel 2.2.2 kan partenes eller vertslandets samtykke til utplassering av den fredsbevarende styrken også ha betydning for hvem som kan saksøkes etter skadegjørende handlinger foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner.

Samtykke fra partene eller vertslandet vil også som nevnt ovenfor under kapittel 2.2.2 være styrende for hvilket operasjonskonsept en fredsbevarende styrke kan benytte. Operasjonskonseptet som benyttes av den fredsbevarende styrken - sett i sammenheng med styrkens mandat og engasjementsregler - får dermed betydning for hvorvidt en skadegjørende handling er å betrakte som en tjenestehandling eller ikke. Dette vil foruten å påvirke og sette grenser for den enkelte tjenestemanns handlefrihet også påvirke og sette grenser for den fredsbevarende styrkens handlefrihet.

Videre kan den inngåtte avtale mellom partene eller vertslandet - vedrørende samtykke til utplassering av den fredsbevarende styrken - også inneholde bestemmelser som kan være avgjørende for juridiksjonsspørsmål.

3.2 Domstolenes kompetanse i internasjonale erstatningsaker

3.2.1 Problemet

Et spørsmål som reiser seg ved søksmål etter en skadegjørende handling foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner, er hvorvidt en kan reise erstatningssak for en nasjonal domstol, og få den avgjort.

På samme måte som tilknytning til en fremmed stat kan ha betydning for hvilket lands rett som skal anvendes, kan tilknytning til en fremmed stat også ha betydning for om en domstol er kompetent til å behandle saken eller ikke. Et lite eller dårlig regulert rettsforhold i et land kan begrunne anvendelse av

fremmed rett, mens totalt manglende interesse i et aktuelt rettsforhold kan føre til at en domstol ikke har kompetanse. Vide kompetanseregler for domstolene medfører at man får til behandling rettsforhold med sterk fremmed tilknytning, og dermed grunn for anvendelse av fremmed rett. Vernetingsreglene er derfor en viktig del av den internasjonale privat- og prosessrett.

Også bestemmelsene vedrørende anerkjennelse og fullbyrdelse av fremmede rettshandlinger, herunder dommer, har nær tilknytning til den internasjonale privatrett. Bestemmelsene vedrørende anerkjennelse og fullbyrdelse av fremmede rettshandlinger er også av betydning ved erstatningssøksmål etter skadegjørende handling foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner, f.eks. dersom reglene åpner for alternativt vernetting.

3.2.2 Domstolenes kompetanse generelt i internasjonale erstatningssaker

Hvorvidt en kan reise erstatningssak for en nasjonal domstol, og få den avgjort, avgjøres av den enkelte nasjonale domstol på bakgrunn av rekkevidden av sin egen rett. Bestemmelsene om dette finnes i det enkelte lands alminnelige vernetingsregler, samt at det enkelte land ved inngåelse og tiltrødelse av internasjonale traktater eller konvensjoner kan øke eller redusere sine domstolers kompetanse i internasjonale erstatningssaker.

Som en hovedregel kan det oppstilles to tilfeller hvor domstolene normalt har kompetanse i internasjonale erstatningssaker, såfremt ikke det enkelte land inngår og tiltrer internasjonale traktater eller konvensjoner - eks. UN SOFA eller NATO SOFA - som øker eller reduserer domstolenes kompetanse i internasjonale erstatningssaker. Den ene generelle hovedregelen er at en eller flere av domstolene i saksøktes hjemland normalt har kompetanse til å behandle erstatningssaken. Den andre hovedregelen gjelder bare ved internasjonale erstatningssaker, og den er at domstolen på skadestedet også normalt har kompetanse til å behandle erstatningssaken.

Dette medfører at dersom en amerikansk FN soldat - bopel i staten New York - som er tjenestegjørende i den fredsbevarende FN-styrken i Makedonia, påfører skade på en av innbyggerne i Makedonia - og denne handlingen ikke

betraktes som tjenestehandling i henhold til UN SOFA - kan den skadelidte selv avgjøre hvorvidt han ønsker å anlegge sak ved en domstol på skadestedet eller ved den domstol i staten New York hvor skadevolder har sin bopel eller hører inne under - såfremt saksøker kan anlegge saken for en domstol i staten New York etter retten i staten New York. Hvorvidt dette valget vil medføre store forskjeller i erstatning for den skadelidte er noe usikkert. Dette fordi hovedregelen for lovvalget i internasjonale erstatningssaker - som jeg vil komme nærmere inn på senere under kapittel 4.2 - for tilfellet hvor skadevolder og skadelidte har forskjellig hjemland, er at erstatningssaker i de fleste land eller stater avgjøres etter retten i det land eller stat der skaden er forvoldt, samt i noen land eller stater etter handlingsstedets rett. Etter teorien medfører dette at uansett hvilken av de ovenfor nevnte domstolene som skal behandle denne saken, vil makedonsk erstatningsrett bli lagt til grunn. Hvorvidt dette også vil gjelde i praksis er derimot vanskeligere å si. Det er nok riktig å anta i praksis at den skadelidte i de fleste tilfeller vil få en noe høyere erstatning ved å føre erstatningssaken for en amerikansk domstol enn ved en lokal domstol i Makedonia. Dette vesentlig fordi det er vanskelig å hevde at amerikanske dommere behersker makedonsk erstatningsrett. Selv om en amerikansk dommer skulle gjøre et redelig forsøk på å benytte makedonsk erstatningsrett, er det stor fare for at iallfall enkelte detaljer eller unntaksbestemmelser innen makedonsk erstatningsrett ikke vil bli oppdaget eller benyttet riktig - grunnet språkproblemer og forskjellen i rettssystemer og rettstenkning mellom makedonsk og amerikansk erstatningsrett. Dermed kan det skje at en dommer utfra en rettssikkerhetsbetraktning finner det mest hensiktsmessig å benytte domstollandets rett - som dommeren behersker - på rettsforholdet dersom han finner at han har kompetanse til å ta saken.

Dersom vi i eksempelet ovenfor bytter om skadevolder fra å være amerikansk FN-soldat til å være norsk FN-soldat - og ellers lik situasjon - inntreder den situasjon at skadelidte kan velge hvorvidt han ønsker å anlegge sak ved en domstol på skadestedet eller ved en norsk domstol, med de problemer det kan medføre som nevnt ovenfor. Dersom skadelidte velger å anlegge sak for en norsk domstol, må han anlegge sak for domstolen i den rettskrets hvor den skadevoldende har sin bopel eller annen domstol som han etter norsk rett er bestemt å høre inn under.

3.2.2.1 Internasjonale traktater eller konvensjoner som kan komme til anvendelse og som øker eller reduserer domstolenes kompetanse i internasjonale erstatningssaker

a) UN SOFA

Ved skadegjørende handlinger foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner organisert eller autorisert av FN, er det for tjenestehandlinger normalt UN SOFA eller FNs erstatningspraksis som skal legges til grunn ved et eventuelt erstatningsoppgjør. Private handlinger samt tjenestehandlinger under visse forutsetninger kommer ikke under UN SOFA eller FNs erstatningspraksis, og det blir dermed domstolenes kompetanse generelt i internasjonale erstatningssaker som skal legges til grunn ved et eventuelt erstatningsoppgjør.

Da jeg nedenfor under punkt 3.4.2 gjennomgår UN SOFA, henviser jeg til denne gjennomgangen for å se nærmere på detaljene i avtalen med hensyn til når og hvorledes avtalen påvirker domstolenes kompetanse i internasjonale erstatningssaker.

b) NATO SOFA

NATO SOFA kommer hovedsakelig i betraktning når NATO organiserer og autoriserer en fredsoperasjon innenfor sitt eget område. Dersom NATO på egen hånd skulle vedta og iverksette en internasjonal fredsoperasjon utenfor eget område, med hjemmel i FN-paktens kapittel VIII - om regionale ordninger - må man etter mitt syn falle tilbake på bestemmelsene vedrørende domstolenes kompetanse generelt i internasjonale erstatningssaker, såfremt ikke avtale om å legge NATO SOFA til grunn er inngått mellom NATO og vertslandet for styrken eller partene i konflikten.

Da jeg nedenfor under punkt 3.4.3 gjennomgår NATO SOFA, henviser jeg til denne gjennomgangen for å se nærmere på detaljene i avtalen med hensyn til når og hvorledes avtalen påvirker domstolenes kompetanse i internasjonale erstatningssaker.

c) Brussel- og Luganokonvensjonen

Av andre konvensjoner som er inngått er Brusselkonvensjonen av 1968/1989³⁰ - "Konvention om retternes kompetence og om fuldbyrdelse af retsafgørelser i borgerlige sager, herunder handelssager", og Luganokonvensjonen av 1988³¹ - "Konvensjon om domsmyndighet og fullbyrding av dommer i sivile og kommersielle saker vedtatt i Lugano 16. september 1988".

Disse konvensjonene vil nok bare komme til anvendelse i helt spesielle tilfeller med hensyn til skadegjørende handlinger foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner. Slike tilfeller kan f.eks være dersom en norsk FN-soldat i Makedonia utenfor tjeneste påfører skade på en engelsk journalist eller dersom en engelsk FN-soldat i det tidligere Jugoslavia utenfor tjeneste påfører skade på en av de lokale innbyggerne i f.eks. Kroatia.

Disse konvensjonene er såkalte parallellkonvensjoner, dvs. i det vesentlige samme oppbygning og innhold. Bare avvik som av helt spesielle grunner har vært nødvendige, er akseptert.³² Konvensjonenes saklige virkeområde er begrenset til sivilrettens område. Videre er konvensjonene såkalte doble konvensjoner, dvs. at de ikke bare regulerer spørsmål om anerkjennelse og fullbyrdelse, men også den direkte internasjonale jurisdiksjon. Brusselkonvensjonen, som bare kan tiltres av EFs medlemsland, bygger på artikkel 220 i Romatraktaten. Konvensjonen er inngått direkte av EFs medlemsland, ikke av EF-felleskapet som sådan. Denne konvensjonen er i utgangspunktet bare gjeldene for EF-landene. Luganokonvensjonen derimot, inngått mellom EF-landene og EFTA-landene, skal i første omgang kunne tiltres av EFs og EFTAs medlemsland, også av eventuelt fremtidige medlemsland, jfr. Luganokonvensjonen artikkel 60 litra b. Når det gjelder forholdet mellom konvensjonene, følger det av Luganokonvensjonen artikkel 54 litra b første ledd, at Luganokonvensjonen ikke skal innvirke på EF-landenes innbyrdes anvendelse av Brusselkonvensjonen. Dette medfører at det er Brusselkonvensjonen, og ikke Luganokonvensjonen, som skal anvendes dersom saksøkte har bosted i et EF-land og saken reises ved en

domstol der eller i et annet EF-land. Det samme gjelder ved spørsmål vedrørende anerkjennelse og fullbyrding av en dom i et EF-land når den aktuelle dommen er avsagt i et annet EF-land. Et viktig forhold er også at Brusselkonvensjonen skal anvendes i forholdet mellom en saksøker i et EF-land og en saksøkt som har bosted i et tredjeland. Et siste viktig forhold er at EF-domstolen beholder sin eksklusive kompetanse til å tolke Brusselkonvensjonen i disse sammenhenger.

Vernetingsreglene i Brusselkonvensjonen og Luganokonvensjonen finnes under artikkel 2 til 24.

Den generelle vernetingsregel følger av Brusselkonvensjonens og Luganokonvensjonens artikkel 2 til 4. Hovedregelen er at en sak skal reises i den stat der saksøkte har sitt bosted. Etter artikkel 52 litra 1 skal domstolen anvende sin egen interne rett når den skal avgjøre hvorvidt en part har bosted i domstolsstaten. Har parten ikke bosted der og retten skal avgjøre hvorvidt han har bosted i en annen konvensjonsstat, skal loven i denne stat anvendes, jfr. artikkel 52 litra 2. Brusselkonvensjonen har en særbestemmelse i artikkel 52 litra 3 om at loven i partens statsborgerland skal anvendes ved spørsmål om avledet bosted. Bestemmelser om dette ble av prinsipielle likestillingsgrunner ikke tatt med i Luganokonvensjonen. Slike spørsmål må da avgjøres etter den lov som skal anvendes i henhold til artikkel 52 litra 1 og 2. I de engelske og franske tekster brukes uttrykket *domisil*. Det er enighet om at det her skal legges til grunn et faktisk *domisil*begrep, ikke det mer abstrakte konstruerte begrep som benyttes i den internasjonale privatrett. I Norge vil det være naturlig å legge til grunn det vanlige prosessuelle bostedsbegrep og reglene i Tvistemålsloven³³ §§ 17 til 20. Som bosted for et selskap eller annen juridisk person regnes dens sete, jfr. Brusselkonvensjonens og Luganokonvensjonens artikkel 53.

Brusselkonvensjonen og Luganokonvensjonen inneholder også særlige vernetingsregler. Artikkel 5 regulerer i hvilke tilfeller sak kan reises i andre stater enn den hvor saksøkte har sitt bosted. Bestemmelsene er dispositive, hvilket betyr at saksøkeren kan velge mellom saksøktes bosted (den generelle vernetingsregel, jfr. artikkel 2 til 4) og andre vernetingsregler etter artikkel 5. Den bestemmelsen som er aktuell med tanke på emnet for denne

avhandlingen, erstatning etter skadegjørende handling foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner, er artikkel 5 litra 3. Det står her at ved skade utenfor kontrakt, kan den som har bosted i en konvensjonsstat saksøkes ved domstolen for skadestedet. Med skadested menes enten det sted hvor skaden ble voldt, eller det sted hvor skaden oppsto.

Bestemmelsene vedrørende anerkjennelse og fullbyrding av dom finnes i både Brussel- og Luganokonvensjonen under artikkel 25 til 49. Artikkel 26 til 30 omhandler anerkjennelse, artikkel 31 til 45 omhandler fullbyrding mens artikkel 46 til 49 omhandler visse alminnelige fellesregler. I tillegg fremgår det av artikkel 50 og 51 bestemmelser vedrørende autentiske offentlig bekreftede dokumenter og rettsforlik.

Hovedregelen vedrørende anerkjennelse følger av artikkel 26. Det følger av denne bestemmelsen at en dom fra opphavsstaten skal anerkjennes i en mottakerstat uten noen særskilt prosedyre. Det kreves ikke at dommen er rettskraftig, men etter artikkel 30 og 38 kan domstolen i mottakerstaten utsette behandlingen dersom dommen er angrepet med ordinære rettsmidler i opphavsstaten.

Unntakene vedrørende anerkjennelse følger av artikkel 27 og 28. Oppregningen i artiklene er uttømmende. I korthet går disse unntakene ut på at en dom ikke skal anerkjennes dersom det vil virke støtende på rettsordenen (*ordre public*) i mottakerstaten (artikkel 27 litra 1), når det gjelder uteblivelsesdom og saksøkte ikke fikk forkynt stevning eller tilsvarende prosesskrift i tilstrekkelig tid til å forberede sitt forsvar (artikkel 27 litra 2), dersom dommen er uforenelig med en dom avsagt i en tvist mellom de samme parter i mottakerstaten (artikkel 27 litra 3), dersom domstolen i opphavsstaten for å komme fram til sin dom har avgjort et prejudisielt spørsmål om fysiske personers status, rettsevne eller rettslige handleevne, eller om formuerettigheter som følge av ekteskap, testament eller arv, i strid med de internasjonale lovvalgsregler som gjelder i mottakerstaten, med mindre lovvalgsreglene i mottakerstaten ville ha ført til samme resultat (artikkel 27 litra 4), samt dersom dommen er uforenelig med en tidligere dom som har den samme tvistegjenstand, hviler på det samme grunnlag og

avsagt i en ikke-konvensjonsstat mellom de samme parter, såframt den sistnevnte dom fyller vilkårene for anerkjennelse i mottakerstaten (artikkel 27 litra 5). Stein Rognlien hevder³⁴ at det ikke er gitt slike regler som nevnt ovenfor i artikkel 27 litra 5, for tilfelle av motstridende dom i en konvensjonsstat. Dette begrunner han med at det forutsettes at en slik motstrid skal avverges ved litispendensreglene i artikkel 21 og i tilfelle må løses ved rettsmidler i opphavsstaten. Etter artikkel 28 skal en dom heller ikke anerkjennes dersom den strider mot vernetingsreglene for forsikrings- eller forbrukersaker. Det samme gjelder dersom dommen strider mot konvensjonens eksklusive vernetingsregler eller mot eventuell beskyttelse i artikkel 59 av tredjeland mot eksorbitante verneting. Forøvrig understrekes det i artikkelen plikten til å nekte anerkjennelse i de tilfelle som nevnes i artikkel 54 litra b tredje ledd eller artikkel 57 fjerde ledd.

Fremgangsmåten ved fullbyrding bestemmes av loven i mottakerstaten og reguleres forøvrig i artikkel 32 til 45.

Etter artikkel 50 er såkalte autentiske dokumenter tvangsgrunnlag i konvensjonsstatene. Med autentiske dokumenter menes her tvangsgrunnlag som er blitt til uten medvirkning av en domstol. Autentiske dokumenter har en viss offisiell karakter da dokumentene enten er opprettet av eller med medvirkning fra en offentlig tjenestemann, eller ved at en offentlig myndighet eller tjenestemann i samsvar med lov har erklært at dokumentet er ekte. Denne erklæringen må gjelde dokumentet som sådan, ikke bare underskriften på dokumentet. Etter artikkel 51 er rettsforlik likestilt med autentiske dommer.

3.2.2.2 Begrensninger som følger av uskreven folkerett

Ikke-konvensjonsfestede folkerettslige regler kan være til hinder for at domstolen foretar seg visse rettergangsskritt, selv om domstolen har kompetanse til å avsi dom. En domstol fra land A kan f.eks. ikke foreta åstedsbefaring i et annet land B, selv om domstolen i land A har kompetanse til å avsi dom i den konkrete sak.

Videre forbyr folkeretten et lands myndigheter å utøve tvang utenfor

landets eget territorium. Dermed kan en dom fra land A som en hovedregel ikke kunne fullbyrdes i land B. Dette kan derimot løses ved å inngå en folkerettslig avtale om anerkjennelse og fullbyrding av utenlandske rettsavgjørelser, herunder dommer.

3.2.3 Norske domstolers kompetanse i internasjonale erstatningssaker³⁵

Dersom en norsk FN-soldat i Makedonia utenfor tjeneste påfører skade på en av de lokale innbyggerne, kan det være at den skadelidte forsøker å anlegge erstatningssak for en norsk domstol. Likeså dersom en norsk FN-soldat i Libanon utenfor tjeneste - eks. under en ferietur til Israel - påfører skade på en av de lokale innbyggerne i Israel.

Det har vært vanlig å bestemme norske domstolers kompetanse i internasjonale forhold, herunder internasjonale erstatningssaker, med utgangspunkt i tvistemålslovens vernetingsregler, tvml. kap. 2 - om stedlig domsmyndighet. Dette selv om tvml. ikke inneholder særlige regler om hvilken kompetanse norske domstoler har til å behandle saker av internasjonal karakter.

Dersom den som saksøkes har vernetting i Norge etter tvistemålsloven, er norske domstoler kompetente til å pådømme saken. Dette selv om saksøkte er utlending eller at saken har tilknytning til utlandet.

Det følger av tvistemålsloven at utlendinger kan saksøkes i Norge dersom de driver forretningsvirksomhet her (tvml. §§ 27 og 28), hvis de har forpliktet seg til å oppfylle en fordring i Norge (tvml. §§ 25 og 16) eller hvis de saksøkes for en skade som har inntrådt i Norge (tvml. §29).

Det følger videre av tvml. § 36 bokstav a at tvistemålsloven gjelder med de begrensninger som er anerkjent i folkeretten eller følger av overenskomst med fremmed stat.

Dette medfører at norske domstolers kompetanse i internasjonale forhold, herunder internasjonale erstatnings erstatningssaker, kan reguleres ved traktat. En viktig bestemmelse i tilknytning til dette følger av tvml. § 167 (jfr. § 168), hvor det fremgår at dersom en traktat ligger innenfor de grenser angitt i tvml. § 167 (jfr. § 168), får utenlandske rettsavgjørelser

uten videre virkning som norsk rett. Slike traktater vil også kunne få betydning for hvordan domstolenes internasjonale kompetanse skal bestemmes i forhold til utlendinger som rent formelt ikke omfattes av vedkommende traktat.

3.2.3.1 Traktater eller konvensjoner som øker eller reduserer de norske domstolenes kompetanse i internasjonale erstatningssaker, samt traktater eller konvensjoner Norge har underskrevet og tiltrådt vedrørende anerkjennelse og fullbyrdelse av fremmede rettshandlinger, herunder dommer

a) NATO SOFA

Da Norge har undertegnet og tiltrådt NATO SOFA, kan bestemmelsene i denne avtalen innvirke på norske domstolers kompetanse i internasjonale erstatningssaker. Da jeg nedenfor under punkt 3.4.3 gjennomgår denne avtalen, henviser jeg til denne gjennomgangen for å se på hvorledes denne konvensjonen innvirker på norske domstolers kompetanse i internasjonale erstatningssaker.

b) Luganokonvensjonen

Av sentral betydning ellers for norske domstolers kompetanse i internasjonale erstatningssaker er Luganokonvensjonen - om domsmyndighet og fullbyrding av dommer i sivile og kommersielle saker. Luganokonvensjonen er også av sentral betydning med tanke på anerkjennelse og fullbyrdelse av fremmede rettshandlinger, herunder dommer. Da jeg ovenfor gjennomgikk denne konvensjonen, henviser jeg til punkt 3.2.2.1 litra c for å se på hvorledes denne konvensjonen innvirker på norske domstolers kompetanse i internasjonale erstatningssaker samt hvorledes dette innvirker på anerkjennelse og fullbyrdelse av fremmede rettshandlinger, herunder dommer.

c) Tosidige konvensjoner vedrørende anerkjennelse og fullbyrdelse av fremmede rettshandlinger

Norge har også inngått tosidige konvensjoner om anerkjennelse og fullbyrding av dommer. Disse er: Overenskomst av 12. juni 1961 med Storbritannia, vedrørende gjensidig anerkjennelse og fullbyrding av dommer i sivile saker (jfr. St.prp. nr. 10 (1961-62)). Overenskomst av 17. juni 1977 med Tyskland, vedrørende gjensidig anerkjennelse og fullbyrding av rettsavgjørelser og andre tvangsgrunnlag i sivile saker og handelssaker (jfr. St.prp. nr. 33 (1977-78)). Overenskomst av 21. mai 1984 med Østerrike, vedrørende anerkjennelse og fullbyrding av rettsavgjørelser i sivile saker (jfr. St.prp. nr. 41 (1984-85)). Disse overenskomstene er nå i det vesentlige erstattet av Luganokonvensjonen.

d) Forholdet i Norden

Forøvrig er den alminnelige nordiske domskonvensjon fra 1932 for Norge, Danmark, Finland, Island og Sverige avløst av ensartede nordiske domslover 1977, jfr. konvensjon av 11. oktober 1977 mellom Norge, Danmark, Finland, Island og Sverige. For Norges vedkommende resulterte forhandlingene i lov av 10. juni 1977 nr. 71, vedrørende anerkjennelse og fullbyrding av nordiske dommer på privatrettens område.³⁶ Loven regulerer bare anerkjennelse og fullbyrding av dommer avsagt i et annet nordisk land. Videre er loven noe spesiell da denne loven omfatter realitetsavgjørelser både i sivile saker og straffesaker (eks. i.h.t. straffeprosesslovens § 3), dog begrenset til privatrettslige krav.

3.2.3.2 Begrensninger som følger av uskreven folkerett

Da jeg ovenfor under punkt 3.2.2.2 gjennomgikk disse begrensningene, henviser jeg til denne gjennomgangen for å se på hvorledes disse begrensningene innvirker på norske domstolars kompetanse i internasjonale erstatningssaker.

3.3 Hvem må søksmålet reises av

Hvem som er rette saksøker i en erstatningssak er i norsk og fremmed teori og praksis antatt i utgangspunktet å avgjøres etter retten i det land hvor domstolen har sitt sete; *lex fori*. Men dersom sak anlegges for en domstol i et annet land enn der skaden er begått, skal derimot rette saksøker i en erstatningssak avgjøres på bakgrunn av retten i det land hvor den skadegjørende handling er begått; *lex loci delicti*. Dette er alminnelig antatt i norsk og fremmed teori og praksis.

Dersom den skadegjørende handling skulle være begått i Norge, eventuelt på norske skip, er det norsk rett som avgjør hvem som har krav på eller kan reise sak om eventuell erstatning.

Den fremherskende oppfatning etter norsk rett³⁷ vedrørende privatrettslige rettsforhold, hvilket innbefatter erstatning etter skadegjørende handling foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner, er at sak må anlegges av den som er materielt berettiget i et rettsforhold og mot den som en hevder å ha en rett overfor. Dette følger av tvml. §§ 53 og 54. Ut fra denne oppfatningen er det bare den som er påført et tap eller en skade som er erstatningsbetingende, som kan gå til erstatningssøksmål.

3.4 Hvem må søksmålet rettes mot?

3.4.1 Innledning

Hvem som er rette saksøkte i en erstatningssak er i norsk og fremmed teori og praksis antatt i utgangspunktet å avgjøres etter retten i det land hvor domstolen har sitt sete; *lex fori*. Men dersom sak anlegges for en domstol i et annet land enn der skaden er begått, skal derimot rette saksøkte i en erstatningssak avgjøres på bakgrunn av retten i det land hvor den skadegjørende handling er begått; *lex loci delicti*. Dette er alminnelig antatt i norsk og fremmed teori og praksis.

Hvorledes stiller dette seg dersom rette saksøkte er en annen etter *lex fori*

enn etter *lex loci delicti*? Skal domstolen da konsekvent basere seg på *lex loci delicti* som nevnt ovenfor? Eksempel på dette kan være at skadelidte etter *lex loci delicti* bare kan rette søksmål mot den direkte skadevolder for tjenestelige handlinger, mens han etter *lex fori* for tjenestelige handlinger alternativt også kan rette søksmål mot den direkte skadevolders arbeidsgiver. Eksemplene nedenfor viser bl.a. forskjellen mellom amerikansk og norsk rett med hensyn til arbeidsgivers - statens - erstatningsansvar. Slik forskjell mellom *lex loci delicti* og *lex fori* kan begrense og/eller utvide erstatningsmuligheten for den skadelidte - hvilket kan bryte med prinsippet i internasjonal privatrett om likebehandling av tilnærmedesvis like skader innen samme geografiske område. Dette spørsmålet må sies å være åpent i henhold til teori og praksis. Jeg kommer nærmere inn på dette under kapittel 4.2.5 - Forholdet mellom *lex loci delicti* og *lex fori*.

Når det gjelder hvem søksmålet skal rettes mot etter en skadegjørende handling foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner, forekommer den situasjon at det i utgangspunktet kan være flere parter, eller personer, som kan fremtre som rette vedkommende. Det kan være den enkelte person som rent fysisk forårsaker det angjeldende tap eller skade, det kan være hans overordnede, eller andre organisasjoner - f.eks. FN eller NATO - som på bakgrunn av en folkerettslig avtale påtar seg erstatningsansvar for skadegjørende handlinger påført av deltakende personell eller avdeling i en konkret fredsoperasjon. Nærmere om dette under kapittel 3.2 - Domstolenes kompetanse i internasjonale erstatningssaker.

Hvorvidt stater er økonomisk ansvarlige for handlinger utført av sine militære styrker i fredstid både er og har vært et omdiskutert tema. Alwyn V. Freeman skrev i 1955 en artikkel om dette - Responsibility of states for their unlawful acts of their armed forces.³⁸ Han henviste der til professor Eagleton, som hevdet at som et generelt prinsipp kan vi si at den militære tjenestemann er personlig ansvarlig for sine personlige handlinger; staten er bare ansvarlig dersom hans handling er åpenbart autorisert, eller at hans overordnede har neglisjert sitt overoppsyn med ham. Ulempen med dette utgangspunktet - hevder Freeman - er at det ikke sterkt nok vektlegges den

tendens som går i retning av større ansvar for stater på bakgrunn av militære tjenestehandlinger enn handlinger på bakgrunn av andre sivile tjenestemenn.

Etter nyere amerikansk rett³⁹ er den militære tjenestemannen alene ansvarlig for sine handlinger, dersom han ikke kan godtgjøre at hans tjenestestilling krever absolutt immunitet, eller at han har handlet fornuftig og i god tro.⁴⁰

Etter norsk rett derimot er situasjonen den at dersom en arbeidstaker ved uaktsomhet volder skade under utøvelse av sitt yrke, er vedkommendes arbeidsgiver normalt erstatningsansvarlig, jfr. Skadeerstatningsloven⁴¹ § 2-1. Herunder regnes staten som arbeidsgiver⁴² - jfr. skl. § 2-1 nr. 2 - befal og menige under militærtjeneste som arbeidstakere - jfr. skl. § 2-1 nr. 3 - samt andre under pålagt tjenestegjøring for det offentlige som arbeidstakere - jfr. skl. § 2-1 nr. 3. Statens arbeidsgiveransvar er videre lagt til grunn i to dommer; publisert i Rt. 1972 side 815⁴³ og Rt. 1973 side 1268.⁴⁴ Det følger videre av den vanlige culpa-regelen i skl. § 2-3 nr. 2 at den ansvarlige arbeidstaker i utgangspunktet også er ansvarlig overfor skadelidte. Men det følger av skl. 2-3 nr. 2 at dersom arbeidstakeren kreves direkte av skadelidte, kan ansvaret lempes. I praksis er det derfor sjelden at skadelidte gjør krav gjeldende mot den uaktsomme arbeidstaker, da skadelidte er bedre tjent med å rette kravet mot hans arbeidsgiver.⁴⁵ Da denne avhandlingen omhandler skader påført av militære tjenestemenn, følger det av norsk rett at en tjenestemann under utøvelse av tjenesteplikter i et visst omfang kan påføre andre en skade uten selv å være ansvarlig overfor den skadelidte. Som et klassisk utgangspunkt kan soldater i krig i et visst omfang påføre andre skade uten å komme til ansvar. Staten er heller ikke i utgangspunktet ansvarlig for skader begått av sine soldater under krigshandlinger.⁴⁶ Likeså kan politiet under utøvelsen av tjenesten volde skader uten å komme til ansvar - selv om grensen er snever. Dette kan i visse tilfeller grense opp mot nødverge, som etter skl. § 1-4 normalt utløser erstatningsansvar.⁴⁷ Men et viktig unntak følger av skl. § 1-4, 2. punktum - hvor det fremgår at skadevolderen ikke plikter å erstatte skade når skaden er voldt på person eller gjenstand som faren truet fra, med mindre skadevolderen selv er skyld

i faren. Videre vil vurderingen av hvorvidt vedkommende tjenestemann har handlet uaktsomt, bli påvirket av den risiko det var nødvendig å ta. Et vurderingstema som Lødrup også kommer inn på, er situasjonen der skadelidte har samtykket i den handling skadevolderen har foretatt, eventuelt samtykket til å bli utsatt for en spesiell risiko.⁴⁸ Et annet omdiskutert tema er om den underordnede tjenestemann som utfører en ordre, kan gå fri for ansvar når ordenen gjelder en handling som medfører erstatningsplikt. Lødrup hevder at dette normalt ikke fritar for straffeansvar, men at det erstatningsrettslig nok er grunn for en mildere vurdering. Han hevder at her vil ofte kravet om skyld ikke være tilstede da den underordnede tjenestemann går ut fra at alt er i orden når en ordre er gitt av kompetent myndighet eller overordnede. Men dersom den underordnede tjenestemann vet eller har sterke mistanker om at utførelsen av ordren er ulovlig, mener Lødrup at de beste grunner som hovedregel taler for å pålegge ansvar.⁴⁹

En annen viktig bestemmelse i norsk erstatningsrett fremgår av skl. § 5-3. Denne bestemmelsen sier at ved skade forvoldt av flere, svarer en for alle og alle for en, dvs. at hver enkelt av skadevolderne er ansvarlig overfor skadelidte for hele tapet.

3.4.2 Saksøkte i henhold til UN SOFA

Blant de traktater som kan være inngått og dermed komme i betraktning ved skadegjørende handlinger foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner er UN SOFA.⁵⁰

UN SOFA - sammen med "UN Field Administration Manual" (september 1992) - regulerer grovt sett 3 forskjellige erstatningssituasjoner. En tar for seg handlinger under utøvelse av tjenesteplikter. En annen tar for seg handlinger som ikke er foretatt under utøvelse av tjenesteplikter. Den siste tar for seg ulykker hvor det er involvert offisielle FN-kjøretøyer.

Den situasjon hvor SOFA vil komme i betraktning, er når FN organiserer eller autoriserer en fredsbevarende operasjon i henhold til FN-paktens kapittel VI. Men også når FN organiserer eller autoriserer en fredsoppbyggende operasjon i henhold til FN-paktens kapittel VII kan SOFA komme inn i

bilde, bl.a. med hensyn til vertsland for styrken. Det er et vilkår at denne avtalen er inngått mellom FN og vertslandet for den fredsbevarende/fredsopprettende styrken, eventuelt mellom FN og partene i området i en intern konflikt.

UN SOFA er en modellavtale som forsøker å kodifisere FNs praksis på området, og det er å anta at denne avtalen vil bli benyttet som mønster for fremtidige avtaler mellom FN og eventuelle vertsland for FN-styrker.⁵¹

Til dags dato er dog ikke denne avtalens system vedrørende "standing claims commissions" benyttet. Derfor ønsker jeg først å se på hvorledes praksis har vært for tidligere - og nåværende - fredsbevarende operasjoner,⁵² da dette systemet også i fremtiden kan tenkes benyttet. Jeg tenker da på fremtidige fredsoperasjoner vedtatt under FN-paktens kapittel VII, eller en fremtidig fredsoperasjon vedtatt under FN-paktens kapittel VI, men UN SOFA ennå ikke inngått. Begge disse situasjonene forutsetter at de grunnleggende privilegier og immunitet for FNs fredsbevarende operasjoner baseres på de prinsipper som er benyttet i "Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations", av 13. februar 1946, underskrevet av de fleste av FNs medlemsland. Dersom den situasjon skulle inntre at en fredsbevarende operasjon, vedtatt under FN-paktens kapittel VI eller VII, iverksettes på eller mot et land eller stat som ikke har underskrevet "Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations", av 13. februar 1946, samt heller ikke underskrevet UN SOFA, må man etter mitt syn falle tilbake på bestemmelsene vedrørende domstolenes kompetanse generelt i internasjonale erstatningssaker.

Tidligere praksis viser at den fredsbevarende styrken har opprettet et "local claims review board", som på bakgrunn av myndighet delegert av "Controller" undersøker og utferdiger anbefalinger vedrørende privatrettslige erstatningskrav etter *tjenestehandlinger* av sivilt eller militært FN-personell som medfører skade eller død på personer og/eller skade eller tap av eiendom. Privatrettslige erstatningskrav på bakgrunn av *ulykker hvor det er involvert offisielle FN-kjøretøyer*, behandles i henhold til lokal (intern) rett av den lokale representant av forsikringsselskapet Travelers Indemnity Company, New York,⁵³ eller annet lokalt forsikringsselskap dersom slik

avtale er inngått. Ved bare forsikring i Travelers Indemnity Company, New York, og dette selskapet ikke har lokal representasjon på stedet, behandles erstatningskravet i første omgang av operasjonens "local claims review board", for deretter oversendes det ansvarlige forsikringsselskap. Skulle denne forsikringen ikke dekke den fulle skade, kan resterende beløp fremsettes som krav overfor operasjonens "local claims review board". Dersom erstatningsbeløpene overstiger den fullmakt som "local claims review board" innehar, må anbefalingen fra "local claims review board" oversendes Field Operations Division, Departement of Peacekeeping Operation, som i sin tur skal oversende anbefalingen til Director of the Peacekeeping Financing Division, Office of Programme Planning, Budget and Accounts, for gjennomgang og godkjenning. Etter at rette myndighet har godkjent anbefalingen, enten den ansvarlige offiser, normalt Chief Administrative Officer, eller FNs hovedkvarter, avhengig av hvorvidt beløpet er innenfor eller utenfor den fullmakt som "local claims review board" innehar, skal operasjonens ansvarlige administrative kontor, normalt Claim Unit, tilby det anbefalte beløp til skadelidte.

I de fleste tilfeller er dette tilbudet godtatt av skadelidte, og utbetaling foretatt mot at skadelidte underskriver et papir hvor han frasier seg alle andre krav og aksjoner mot FN og dets personell. Jeg stiller meg noe undrende over FNs praksis med at skadelidte får utbetalt sin erstatning mot å underskrive et dokument hvor skadelidte frasier seg alle andre krav og aksjoner mot FN og dets personell. For det første stiller jeg meg tvilende til den juridiske holdbarheten av FNs vilkår for å få utbetalt rettmessig erstatning - nemlig å måtte frasi seg alle andre rettmessige krav og aksjoner mot FN og dets personell. (I henhold til norsk rett kan muligens en slik avtale settes helt eller delvis til side eller endres, jfr. lov av 31. mai 1918 nr. 4 - Avtaleloven - § 36).⁵⁴ Muligens kan den fellesnordiske bestemmelsen om avtalers ugyldighet - som nevnt avtalelovens § 36 etter norsk rett - også anses for å være en kodifisering av et alminnelig rettsprinsipp. I tillegg berører avskrivningen av FNs ytterligere ansvar problematikken vedrørende eventuelle senskader (I henhold til norsk rett grunnet prinsippet om at erstatningen normalt skal fastsettes slik at skadelidte settes i den økono-

miske stilling som han var før skaden inntraff, jfr. lov av 13. juni 1969 nr. 26 - Skadeserstatningsloven - §§ 3-1, 3-4 og 4-1).

I etterkant av en erstatningsutbetaling fra FN antar jeg at FN vil forsøke å anlegge et regresskrav for hele eller deler av erstatningssummen mot den eller de som er erstatningsansvarlig for skaden, dersom vedkommende tjenestemann eller tjenestemenn har handlet forsettelig eller utvist grov uaktsomhet i tjenesten. Dette forutsetter at det er hjemmel for å søke regress.

I henhold til den ovenfor nevnte UN SOFA, følger det av §§ 46 flg. at FN-personellet har rettslig immunitet for *uttalelser og handlinger foretatt under utøvelse av tjenesteplikter*, og i henhold til § 51 skal privatrettslige erstatningskrav fremsatt av tredjemenn som ikke er del av avtalen, fremsettes for en spesielt nedsatt erstatningskommisjon, "standing claims commission", bestående av 3 representanter. Denne kommisjonen avgir endelige og bindende erstatningsoppgjør, dersom ikke FNs Generalsekretær og myndighetene i vertslandet tillater anke til et tribunal opprettet i henhold til § 53. I etterkant av en erstatningsutbetaling fra FN antar jeg at FN vil forsøke å anlegge et regresskrav for hele eller deler av erstatningssummen mot den eller de som er erstatningsansvarlig for skaden, dersom vedkommende tjenestemann eller tjenestemenn har handlet forsettelig eller utvist grov uaktsomhet i tjenesten. Dette forutsetter at det er hjemmel for å søke regress.

Et unntak fra kravet om at privatrettslige erstatningskrav fremsatt av tredjemenn som ikke er del av avtalen skal fremsettes for en spesielt nedsatt erstatningskommisjon, følger av "UN Field Administration Manual" (september 1992)⁵⁵ kapittel 10 artikkel VI § 1.1. Det fremkommer her at privatrettslige erstatningskrav på bakgrunn av *ulykker hvor det er involvert offisielle FN-kjøretøyer*, skal behandles i henhold til lokal (intern) rett av den lokale representant av forsikringsselskapet Travelers Indemnity Company, New York, eller annet lokalt forsikringsselskap dersom slik avtale er inngått. Ved bare forsikring i Travelers Indemnity Company, New York, og dette selskapet ikke har lokal representasjon på stedet, skal erstatningskravet behandles i første omgang av operasjonens "standing claims

commission”, for deretter oversendes det ansvarlige forsikringsselskap. Skulle denne forsikringen ikke dekke den fulle skade, kan resterende beløp fremsettes som krav for “standing claims commission”. I etterkant av en erstatningsutbetaling fra forsikringsselskapet og/eller FN antar jeg også her at forsikringsselskapet og/eller FN vil forsøke å anlegge et regresskrav for hele eller deler av erstatningssummen mot den eller de som er erstatningsansvarlig for skaden, dersom vedkommende tjenestemann eller tjenestemenn har handlet forsettelig eller utvist grov uaktsomhet i tjenesten. Dette forutsetter at det er hjemmel for å søke regress.

Ved skadegjørende uttalelser eller handlinger av FN-personell som ikke er foretatt under utøvelse av tjenesteplikter, skal erstatningskravet som hovedregel anlegges for en nasjonal domstol. Dette følger av § 49 bokstav b. Dersom den saksøkte av tjenestelige grunner ikke kan møte for å forsvare seg i forhandlingene, skal saken utsettes til opphør av tjenestelig grunn for å ikke kunne møte for å forsvare seg i forhandlingene, dog maksimalt i inntil 90 dager. I henhold til “UN Field Administration Manual” (september 1992) kapittel 10 artikkel VI § 1.2, fremkommer det at det er den enkelte deltaker i styrken som er ansvarlig for slike krav, og at den respektive deltakers nasjonale kontingent eller myndigheter, herunder kontingentsjef, forventes å forfølge saken inntil den er tilfredsstillende avgjort.

Et unntak fra hovedregelen vedrørende privatrettslige erstatningskrav på bakgrunn av uttalelser eller handlinger som ikke er foretatt under utøvelse av tjenesteplikter, følger av “UN Field Administration Manual” (september 1992) kapittel 10 artikkel VI § 1.3. Det står her at dersom FN anser det tvingende nødvendig i egen interesse, spesielt i situasjoner der FNs rykte eller en operasjons funksjon står på spill, kan en erstatningskommisjon vurdere kravene og videresende sine tilrådinger til FNs hovedkvarter, som avgjør hvorvidt og hvorledes slike krav skal gjøres opp. I etterkant av en slik erstatningsutbetaling fra FN antar jeg at FN vil forsøke å anlegge et regresskrav for hele eller deler av erstatningssummen mot den eller de som er erstatningsansvarlig for skaden. Dette forutsetter at det er hjemmel for å søke regress.

Det følger av § 53 at alle andre uenigheter mellom den fredsbevarende FN-operasjonen (FNs generalsekretær, jfr. §51) og myndighetene i vertslandet, samt ankesaker over avgjørelser fra den nedsatte erstatningskommisjon dersom begge parter er enige om å tillate anke, skal fremsettes for et tribunal bestående av 3 voldgiftsmenn. Tribunalets avgjørelse er endelig og bindende.

Det følger videre av A/46/185,⁵⁶ artikkel VII §19, at det utstyr, forsyninger, fly og kjøretøy som en nasjonal styrke tar med seg til operasjonsområdet, og som er spesifisert under artikkel III i denne avtalen, forblir den deltakende stats eiendom. Dette utstyret skal gjennomgås og verdien fastsettes ved ankomst til operasjonsområdet. Det følger av § 20 at denne verdien danner grunnlaget for å fastsette den erstatning FN skal betale for bruk av utstyret under operasjonen. Det følger av § 23 at erstatningskrav mot FN fra den deltakende stat, med hensyn til tap av fly eller kjøretøy under tjeneste, skal avgjøres ved forhandlinger, basert på verdien av flyet eller kjøretøyet på den tid det gikk tapt. Det samme gjelder ekstraordinære kostnader for reparasjoner på fly eller kjøretøy underlagt denne avtalen dersom skaden(e) er resultat av en større operasjonell hendelse. Dersom ikke slike forhandlinger fører frem, følger det av artikkel XI at det skal opprettes en kommisjon bestående av 3 representanter, som avgir endelige og bindende erstatningsoppgjør for partene. Når det gjelder skade eller død på deltakende personell, følger det av § 12 at myndighetene i det land som har deltakere i styrken, er ansvarlig for utbetaling av lønn og erstatninger til sitt eget personell. I ettertid vil det foretas et oppgjør etter nærmere fastsatte regler mellom FN og det respektive lands myndigheter. Hvorvidt dette også gjelder for militært personell som utfører tjeneste som observatører for FN, er usikkert. Dette fordi observatørene ihvertfall tidligere var å betrakte som korttidsansatte i FN, med permisjon fra sine tidligere arbeidsgivere.⁵⁷

3.4.3 Saksøkte i henhold til NATO SOFA

En annen traktat som er inngått og som i noen tilfeller kan komme i betraktning ved skadegjørende handlinger foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner er NATO SOFA.⁵⁸

Den typiske situasjon hvor NATO SOFA vil komme i betraktning, er når NATO organiserer og autoriserer en fredsoperasjon innenfor sitt eget

område. Etter mitt syn kan ikke NATO SOFA legges til grunn ved skadegjørende handlinger foretatt under utøvelse, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner utenfor NATOs eget område, såfremt ikke vertslandet for styrken eller partene i konflikten godtar å legge NATO SOFA - eller lignende avtale - til grunn. Dette medfører at dersom NATO på oppdrag for FN iverksetter flyangrep mot det tidligere Jugoslavia - og dette flyangrepet påfører skade - er det i utgangspunktet enten UN SOFA, FNs tidligere erstatningspraksis eller domstolenes kompetanse generelt i internasjonale erstatningssaker som skal legges til grunn ved et eventuelt erstatningsoppgjør. Dette fordi NATO i et slikt tilfelle normalt er å betrakte som en hvilken som helst annen styrkekontingent underlagt FN-kommando. Dette medfører at dersom NATO under et slikt oppdrag for FN påfører skade - utenfor NATOs eget område - og dette betraktes som en ikke-tjenestelig handling i henhold til UN SOFA - må man falle tilbake på bestemmelsene vedrørende domstolenes kompetanse generelt i internasjonale erstatningssaker. Dermed er det den domstol som har kompetanse til å ta saken som skal ta stilling til om hvorvidt NATO som sådan, en eller flere av NATOs medlemsland eller en eller flere NATO-soldater kan være erstatningsansvarlig. Med hjemmel i FN-paktens kapittel VIII - om regionale ordninger - kan NATO også selv - i samråd med vertslandet for styrken eller partene i konflikten - organisere og autorisere en fredsbevarende styrke i en konflikt utenfor NATOs område. Ved skadegjørende handlinger i en slik situasjon kan ikke UN SOFA eller FNs tidligere erstatningspraksis legges til grunn, jfr. kapittel 1.3.3. Derimot må man falle tilbake på bestemmelsene vedrørende domstolenes kompetanse generelt i internasjonale erstatningssaker, såfremt ikke avtale om å anvende NATO SOFA - eller lignende avtale - er inngått mellom NATO og vertslandet for styrken eller partene i konflikten.

Et problem som kan oppstå er dersom det inngås graderte folkerettslige avtaler mellom vertslandet og/eller partene i konflikten og den fredsbevarende styrken, eller mellom deltakerne i fredsoperasjonen, vedrørende erstatningssøksmål, erstatningsutmåling etc.. Etter mitt syn gir dette små problemer i praksis, da slike graderte avtaler for det første ikke kan legges til grunn uten at en av de kontraherende parter legger dem frem eller

henviser til dem. For det andre er slike avtaler normalt bare bindende for de kontraherende parter.

Utgangspunktet etter NATO SOFA er at hver av de kontraherende parter frafaller alle erstatningskrav ved skade på eiendom tilhørende en kontraherende partens militære styrker, påført av en annen kontraherende parts militære styrker, kjøretøy, fartøy eller fly, *under utøvelse av tjenesteplikt*. Dette følger av artikkel VIII §1 jfr. § 3. Det samme gjelder erstatningskrav mot andre kontraherende parter dersom et medlem av partens væpnede styrker blir skadet eller dør under utøvelse av tjenesteplikt, jfr. artikkel VIII § 4. Dette medfører at innenfor de rammer artikkel VIII § 1 jfr. § 3 setter, er det et nasjonalt anliggende å erstatte skade påført egen militær eiendom, samt yte erstatning ved skade eller død påført ens eget personell. Domstolene kommer dermed ikke inn i bildet, bortsett fra dersom strid om erstatning ved skade eller død på eget personell. I tilfelle slik sak kommer opp for en domstol, må sak anlegges i det land hvor styrken har sitt sete. Saken forøvrig er et fastsettelses- eller fullbyrdelses-søksmål vedrørende erstatning etter kontrakt, og med bruk av intern lovgivning.

Med tanke på skade som oppstår eller blir voldt på annen eiendom som tilhører en kontraherende part og befinner seg på dennes territorium, påført av en annen kontraherende parts militære styrker, kjøretøy, fartøy eller fly, *under utøvelse av tjenesteplikt*, fremgår det av artikkel VIII § 2 at spørsmålet om ansvar og skadebeløpet skal avgjøres av en enkelt voldgiftsman, med mindre vedkommende kontraherende parter blir enige om en annen ordning. Voldgiftsmannens avgjørelser skal være endelige og bindende for de kontraherende stater. Ved små beløp, eks. for Norge kr. 10.000.-, skal de kontraherende parter frafalle kravet, jfr. artikkel VIII § 2 bokstav f. I etterkant av en erstatningsutbetaling fra senderstaten antar jeg at senderstaten vil forsøke å anlegge et regresskrav for hele eller deler av erstatningssummen mot den eller de som er erstatningsansvarlig for skaden, dersom vedkommende tjenestemann eller tjenestemenn har handlet forsettelig eller utvist grov uaktsomhet i tjenesten. Dette forutsetter at det er hjemmel for å søke regress.

Det følger av artikkel VIII § 5 at ved skade som oppstår i mottakerstaten og medfører tap for tredjemann som ikke er kontraherende part i denne avtalen, i anledning av handlinger eller unnlatelser begått av et medlem av en styrke eller en sivil bestanddel *under utførelse av tjenesteplikter*, skal kravene behandles av mottakerstaten. Kravet skal inngis, vurderes og gjøres opp eller pådømmes i samsvar med de lover og bestemmelser som gjelder i mottakerstaten vedrørende krav som oppstår ved dens egne væpnede styrkers virksomhet. På bakgrunn av dette skal erstatningskrav etter skader påført av NATO-styrker i Norge rettes mot Forsvarsdepartementet. Dersom den skadelidte er uenig med Forsvarsdepartementets avgjørelse, kan han anke avgjørelsen inn for norske domstoler.⁵⁹ Dersom det blir enighet om, eller ved dom fastslås at det skal utbetales erstatning, skal mottakerstaten gjøre opp erstatningskravet og foreta utbetaling. Endelig avgjørelse om utbetaling eller ei, skal være endelig og bindende for de kontraherende parter. I etterkant av erstatningsutbetalingen først fra mottakerstaten til den skadelidte og deretter fra senderstaten til mottakerstaten, kan senderstaten kreve regress for hele eller deler av erstatningssummen mot den eller de som er erstatningsansvarlig for skaden, dersom vedkommende tjenestemannen eller tjenestemenn har handlet forsettelig eller utvist grov uaktsomhet i tjenesten. Dette forutsetter at det er hjemmel for å søke regress.

Når det gjelder skade påført ved rettsstridige handlinger eller unnlatelser som *ikke er foretatt under utførelse av tjenesteplikter*, samt krav som oppstår i anledning av *uhjemlet bruk av kjøretøyer* tilhørende senderstatens militære tjenestegrener, fremgår det av artikkel VIII §§ 6 og 7 at mottakerstatens myndigheter - i Norge Forsvarsdepartementet - skal vurdere erstatningskravet og fastsette klagerens erstatning på en rimelig og rettferdig måte. Det skal tas i betraktning alle sakens omstendigheter, herunder den skadede persons opptreden, og det skal utarbeides en rapport om saken. Denne rapporten skal tilsendes senderstatens myndigheter, som uten opphold skal avgjøre hvorvidt de vil tilby en *ex gratia*⁶⁰ betaling og, i tilfelle, med hvilket beløp. Dersom slikt tilbud om *ex gratia* betaling fremsettes, og godtas av klageren som fullt oppgjør for hans krav, skal senderstatens myndigheter selv foreta utbetalingen,

og underrette mottakerstatens myndigheter om sin avgjørelse og om den sum som er betalt. Et viktig moment her er at intet i dette punkt skal gjøre innskrenkning i den jurisdiksjon som tilkommer mottakerstatens domstoler for så vidt angår søksmål mot et medlem av en styrke eller et sivilt element, med mindre og inntil det er foretatt betaling som fullt ut gir dekning for kravet. Dersom det foreligger hjemmel for å kreve regress og den eller de erstatningsansvarlige tjenestemenn har handlet forsettlig eller grovt uaktsomt i tjenesten, kan senderstaten kreve regress.

Oppstår det en tvist om hvorvidt en rettsstridig handling eller unnlatelse er begått av et medlem av en styrke eller et sivilt element under utøvelse av tjenesteplikt, eller om bruken av kjøretøyer tilhørende senderstatens militære tjenestegrener var uhjemlet, skal spørsmålet forelegges en voldgiftsmann oppnevnt i samsvar med artikkel VIII bokstav b. Voldgiftsmannens avgjørelse skal være endelig og bindende.

3.4.4 Uklarheter med hensyn til hvem som er erstatningsberettiget og/eller hvem som er erstatningsansvarlig

Dersom det er uklarheter med hensyn til hvem som er erstatningsberettiget, må dette etter mitt syn avgjøres ved å anlegge fastsettelsessøksmål for en kompetent lokal domstol. Dette er et svært viktig og aktuelt tema med tanke på den nåværende situasjonen i det tidligere Jugoslavia, hvor folk fra alle folkegrupper har måtte flykte fra sine byer og boliger. I sin nye tilværelse som flyktninger har de muligens funnet ly i en annen by og et annet hus - hvor de opprinnelige eierne også har måtte flykte. Dersom dette huset er påført eller påføres skade av personell som deltar i en internasjonal fredsoperasjon, må det før en eventuell erstatningssak avgjøres hvem som er materielt berettiget til erstatningen. Dette for å sikre at den som får erstatningen er den som rettmessig har krav på den, samt forhindre muligheten for skadevolder å måtte betale erstatning flere ganger for samme forhold. Domstolens avgjørelse med tanke på hvem som er den erstatningsberettigede, vil for fredsoperasjoner i regi av FN antakelig være styrende for den spesielt nedsatt erstatningskommisjonen - "standing claims

commission” - som treffer avgjørelse om endelig og bindende erstatningsoppgjør. Likeså kan domstolens avgjørelse være styrende for de myndigheter eller domstoler som behandler erstatningskrav etter NATO SOFA - eller lignende avtaler - samt andre domstoler som får seg fremlagt til behandling erstatningskrav i henhold til domstolenes generelle kompetanse i internasjonale erstatningssaker.

Når det gjelder uklarheter med hensyn til hvem som er erstatningsansvarlig blir det noe vanskeligere. Dette spesielt ved skader påført av FN-personell under utøvelse av tjenestelige handlinger, da disse normalt har rettslig immunitet og derfor ikke kan saksøkes. Dermed er det for skader påført av FN-personell under utøvelse av tjenestelige handlinger bare den spesielt nedsatt erstatningskommisjonen - “standing claims commission” - som kan treffe avgjørelse om erstatningsansvar, samt avgjørelse om endelig og bindende erstatningsoppgjør. Når det derimot gjelder spørsmålet om hvem som er erstatningsansvarlig etter ikke-tjenestelige skadegjørende handlinger av FN-personell, kan dette derimot avgjøres ved å anlegge fastsettelsessøksmål for en kompetent domstol. Likeså for alle skadegjørende handlinger som kommer inn under NATO SOFA - eller lignende avtaler.

3.4.5 Sammenfatning

Hvem som er rette saksøker og saksøkte i en erstatningssak er i norsk og fremmed teori og praksis antatt i utgangspunktet å avgjøres etter retten i det land hvor domstolen har sitt sete; *lex fori*. Men dersom sak anlegges for en domstol i et annet land enn der skaden er begått, skal derimot rette saksøker og saksøkte i en erstatningssak avgjøres på bakgrunn av retten i det land hvor den skadegjørende handling er begått; *lex loci delicti*. Dette er alminnelig antatt i norsk og fremmed teori og praksis.

Når det gjelder hvem søksmålet skal rettes mot etter en skadegjørende handling foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner, forekommer den situasjon at det i utgangspunktet kan være flere parter, eller personer, som kan fremtre som rette vedkommende. Det

er et generelt prinsipp at en tjenestemann ikke kan saksøkes for skader påført under tjenestehandlinger. I et slikt tilfelle er det i utgangspunktet hans arbeidsgiver (staten) som er ansvarlig for å erstatte det påførte tap. For tjenstemannens private handlinger er han derimot som en hovedregel selv ansvarlig for å erstatte det påførte tap. Ved skadegjørende handlinger foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner organisert eller autorisert av FN, er det for *tjenestehandlinger* normalt UN SOFA eller FNs erstatningspraksis som skal legges til grunn ved et eventuelt erstatningsoppgjør. I etterkant av en erstatningsutbetaling fra forsikringsselskapet eller FN, antar jeg at forsikringsselskapet (for skader påført av offisielle FN-kjøretøyer) og/eller FN vil forsøke å anlegge et regresskrav for hele eller deler av erstatningssummen mot den eller de som er erstatningsansvarlig for skaden, dersom vedkommende har handlet forsettelig eller utvist grov uaktsomhet i tjenesten. Dette forutsetter at det er hjemmel for å søke regress. *Private handlinger* - samt tjenestehandlinger under visse forutsetninger - kommer ikke under UN SOFA eller FNs erstatningspraksis, og det blir dermed domstolenes kompetanse generelt i internasjonale erstatningssaker som skal legges til grunn ved et eventuelt erstatningsoppgjør. Med hjemmel i FN-paktens kapittel VIII - om regionale ordninger - kan bl.a. NATO selv - i samråd med vertslandet for styrken eller partene i konflikten - organisere og autorisere en fredsbevarende styrke i en konflikt utenfor NATOs område. Ved skadegjørende handlinger i en slik situasjon må man falle tilbake på bestemmelsene vedrørende domstolenes kompetanse generelt i internasjonale erstatningssaker, såfremt ikke avtale om å anvende NATO SOFA - eller lignende avtale - er inngått mellom NATO og vertslandet for styrken eller partene i konflikten. I henhold til NATO SOFA er det mottakerstaten som i utgangspunktet skal behandle erstatningskravet og utbetale erstatningsoppgjør for skader påført under *tjenestehandlinger*. Ved skader påført under *private handlinger* skal derimot mottakerstaten bare behandle erstatningskravet, for deretter la senderstaten foreta utbetaling. I etterkant av erstatningsutbetalingen først fra mottakerstaten til den skadelidte og deretter fra senderstaten til mottakerstaten - eventuelt bare fra senderstaten til den skadelidte - kan det

også her bli aktuelt med et regresskrav fra senderstaten mot de erstatningsansvarlige. Vilkårene er at det foreligger hjemmel for å kreve regress og at de ansvarlige tjenestemenn har opptrådt forsettlig eller grovt uaktsomt.

Etter norsk rett derimot er situasjonen den at dersom en arbeidstaker ved uaktsomhet volder skade under utøvelse av sitt yrke, er vedkommendes arbeidsgiver normalt erstatningsansvarlig. Herunder regnes staten som arbeidsgiver, befal og menige under militærtjeneste som arbeidstakere samt andre under pålagt tjenestegjøring for det offentlige som arbeidstakere. Videre er den ansvarlige arbeidstaker i utgangspunktet også ansvarlig overfor skadelidte. Men dersom arbeidstakeren kreves direkte av skadelidte, kan ansvaret lempes. I praksis er det derfor sjelden at skadelidte gjør krav gjeldende mot den uaktsomme arbeidstaker, da skadelidte er bedre tjent med å rette kravet mot hans arbeidsgiver. Da denne avhandlingen omhandler skader påført av militære tjenestemenn, følger det av norsk rett at en tjenestemann under utøvelse av tjenesteplikter i et visst omfang kan påføre andre en skade uten selv å være ansvarlig overfor den skadelidte. Dette kan i visse tilfeller grense opp mot nødverge, som normalt utløser erstatningsansvar. Men et viktig unntak er at skadevolderen ikke plikter å erstatte skade når skaden er voldt på person eller gjenstand som faren truet fra, med mindre skadevolderen selv er skyld i faren. Videre vil vurderingen av hvorvidt vedkommende tjenestemann har handlet uaktsomt, bli påvirket av den risiko det var nødvendig å ta. Et omdiskutert tema er om den underordnede tjenestemann som utfører en ordre, kan gå fri for ansvar når ordenen gjelder en handling som medfører erstatningsplikt. Lødrup hevder at dette normalt ikke fritar for straffeansvar, men at det erstatningsrettslig nok er grunn for en mildere vurdering. Han hevder at her vil ofte kravet om skyld ikke være tilstede da den underordnede tjenestemann går ut fra at alt er i orden når en ordre er gitt av kompetent myndighet eller overordnede. Men dersom den underordnede tjenestemann vet eller har sterke mistanker om at utførelsen av ordren er ulovlig, mener Lødrup at de beste grunner som hovedregel taler for å pålegge ansvar. I etterkant av en erstatningsutbetaling fra staten som arbeidsgiver, kan staten anlegge regresskrav for erstatningssummen mot den eller de som er erstatnings-

ansvarlig for skaden, dersom vedkommende har handlet forsettelig eller utvist (grov) uaktsomhet i tjenesten.

Når det gjelder skade på ambassadebygninger er rettstilstanden med hensyn til hvem kravet skal rettes mot, noe usikker.⁶¹ Når det gjelder militære operasjoner i NATO-regi, antas skade på ambassadebygninger å følge de generelle NATO SOFA bestemmelsene. Utenfor militære operasjoner i NATO-regi, følger det av Wien-konvensjonen om diplomatisk samkvem artikkel 22 punkt 2, at mottakerstaten har en spesiell plikt til å treffe alle passende tiltak for å beskytte stasjonens område mot enhver skade. Det har i mange land utviklet seg en praksis som går ut på at mottakerlandet dekker skader som blir påført fremmede lands representasjoner som følge av ytre anslag. Noen folkerettslig plikt til å yte slik kompensasjon kan imidlertid neppe oppstilles. De land som yter slik kompensasjon baserer denne på *ex gratia*-betraktninger og en forutsetning om tilsvarende behandling for egne representasjoner. Denne betraktningmåten kan muligens også bli lagt til grunn dersom en ambassadebygning blir skadelidte som følge av en militær operasjon i NATO- eller FN-regi. Denne betraktningmåten vil kunne variere ut fra hvilket lands ambassadebygning som er blitt skadet, sett i relasjon til de land som er med på operasjonen og hva som er bakgrunnen for den.

Et viktig moment med hensyn til erstatningsoppgjør etter skadegjørende handling foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner, er vanskelighetene med å få oversikt over ansvarsgrunnlaget og å få klarlagt årsakssammenhengen. Dette medfører at det vil være praktisk vanskelig å anvende de vanlige erstatningsregler hvor det oppstår skade på personell o.l. i et område med krig eller krigslignende tilstand.⁶² For de grupper av utenlandsk personell som utfører oppdrag i dette området, f.eks. militære styrker, militære observatører, sivilt FN-personell, diplomater, pressefolk, personell tilhørende hjelpeorganisasjoner osv., kan det derfor være av avgjørende betydning for den enkelte skadelidte at han kan rette kravet også til annet hold. Jeg tenker da spesielt på forsikringer tegnet av arbeidsgiver,⁶³ eller av vedkommende selv.

3.5 Rettslig og prosessuell handleevne

Hvorvidt en person innehar rettslig handleevne ved erstatningsrettslige spørsmål antas å følge etter retten i det land hvor den skadegjørende handling er begått; *lex loci delicti*. Dermed er det den lokale retten som også antas å bestemme skadevolderens rettslige handleevne, herunder spørsmålet om skadevolderens alder og mentale tilregnelighet. Dette er normalt ikke noe stort problem for skader påført under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner, da de fleste skadevoldere i denne sammenhengen er myndige, og normalt også mentalt tilregnelige - selv om unntak selvsagt kan finnes.

Det at *lex loci delicti* avgjør den rettslige handleevne ved erstatningsrettslige spørsmål, er et viktig unntak til et av de grunnleggende prinsipper innen internasjonal privatrett, hvor hovedregelen er at en persons rettslige handleevne bestemmes av vedkommendes hjemlands lov; personalstatuttet.

På samme måte som spørsmålet om rettslig handleevne må vurderes, må også spørsmålet om prosessuell handleevne vurderes. Med prosessuell handleevne menes evnen til å opptre på egen hånd i en sak. Dette betyr bl.a. at selv om en mindreårig (eller mentalt utilregnelig) påfører skade - som den umyndige (eller mentalt utilregnelige) selv på visse vilkår kan være økonomisk ansvarlig for - kan ikke søksmål nødvendigvis reises mot ham for å få skaden erstattet.

Det følger av tvml. § 37 at på en umyndig parts vegne reises søksmål av eller mot vergen. Dette betyr at den som er umyndig verken kan reise sak eller være motpart i en sak på egen hånd. Det er den umyndiges verge som handler på vegne av den umyndige i saken.

Etter tvml. § 40 er en utlending prosessdyktig i Norge når han er prosessdyktig etter sitt hjemlands lov. Dersom utlendingen derimot ikke er prosessdyktig etter sitt hjemlands lov, kan sak allikevel fritt reises mot ham dersom han allikevel oppfyller de norske krav til prosessdyktighet.

3.6 Foreldelse og kvalifikasjon

Hvorvidt erstatningskravet er foreldet er et viktig spørsmål. Dette er etter norsk rett anset for å være et spørsmål om kravets bestående, dvs. et materielt spørsmål, mens det etter engelsk og amerikansk rett derimot anses for å være et spørsmål om hvorvidt et bestående krav kan inndrives ved hjelp av domstolen, dvs. et prosessuelt spørsmål. Dermed oppstår det et problem da domstolene etter fast praksis ikke anvender utenlandske prosessregler, hvilket i tilfeller hvor en fordring også materielt står under engelsk eller amerikansk rett, kan medføre at krav ikke blir gjenstand for foreldelse. En løsning som de fleste rettssystemer anser svært uheldig. Denne forskjellen i systematikk er derfor søkt løst ved hjelp av kvalifikasjonsspørsmålet i den internasjonale privatrett.

Den vanlige lære om kvalifikasjonsspørsmålet er at det må løses på grunnlag av *lex fori*.⁶⁴ Kvalifikasjonsspørsmålet er dermed et spørsmål om tolking av domstollandets internasjonale privatrett. Eller som det står hos Gaarder:⁶⁵ "Hvilke regler i den fremmede rett er det vår kollisjonsregel henviser til, og vil ha anvendt?"

Etter norsk rett antas den riktige løsning av kvalifikasjonsspørsmålet å ta utgangspunkt i *lex fori*. Gaarder skriver nærmere: "Når vi ved hjelp av vår kollisjonsregel har konstatert at det f.eks. er foreldelsesreglene i landet A som kommer til anvendelse, blir den neste oppgave å trekke frem de rettsregler i staten A som etter vår retts oppfatning er foreldelsesregler og anvender dem. Vi må da ofte se hen til helhetsbildet av de fremmede regler, dvs. vi må spørre om disse i *det vesentlige* er av den karakter som vår kollisjonsregel tar sikte på, uten å la oss forstyrre av at utformingen i vår (interne) rett og i den fremmede rett kan by på forskjelligheter. Vi spør m.a.o. om de fremmede rettsregler vi vil anvende, har samme formål og funksjon som de regler vi ville bruke om avgjørelsen skulle treffes etter norsk (intern) rett, uten at det er avgjørende om det fremmede rettssystem innordner reglene under en annen normgruppe enn vi gjør." Dette medfører at norsk rett vil anvende engelske eller amerikanske foreldelsesregler selv om disse etter engelsk eller amerikansk oppfatning antas å være

prosessuelle, og selv om fremmede prosessregler prinsipielt ikke anvendes av norske domstoler. Hvorvidt erstatningskravet er foreldet, er etter norsk rett overlatt til rettspraksis. I innstillingen til foreldelsesloven, foretatt av høyesterettsdommer C. Stub Holmboe, ble det foreslått en begrenset lovvalgsregel for foreldelsesspørsmål, men dette forslaget ble ikke fremmet av Justisdepartementet. Helge J. Thue hevder⁶⁶ at selv om ikke innstillingens forslag kom inn i foreldelsesloven, vil nok de synspunkter forslaget ble begrunnet med gi et bilde av hvorledes norske domstoler vil håndtere foreldelse av erstatningskrav. Forslaget var: "Er skadevolder utlending, anvendes *lex loci delicti* på foreldelsesspørsmålet, selv i de tilfellene den er fremmed rett, og denne fremmede rett har en kortere foreldelsesfrist enn den norske. Er derimot skadevolder norsk, og foreldelsesfristen etter den fremmede rett som er *lex loci delicti*, er lengre enn den norske, brukes norsk rett."

4 Lovvalget i internasjonale erstatningssaker

4.1 Innledning

I dette kapittelet vil jeg se på hvilket lands rett som skal legges til grunn ved vurdering av hvorvidt den enkelte skadegjørende handling er erstatningsbet-
ingende, samt hvilket lands rett som skal legges til grunn ved beregning av
den eventuelle erstatningens form og størrelse.

4.2 Lovvalget i internasjonale erstatningssaker⁶⁷

4.2.1 Hovedregelen

Vi står overfor to alternative regler; *lex loci delicti* og *lex fori*. Regelen om
“den nærmeste tilknytning”, som egentlig ikke er en regel, men en juridisk
metode, ender opp med å benytte enten *lex loci delicti* eller *lex fori*,
avhengig av det enkelte tilfellets egenart.

Inntil for 30-40 år siden var det stort sett enighet om at erstatningssaker
med internasjonal tilknytning skulle avgjøres etter *lex loci delicti*, eller etter
den lokale retten. Dette har imidlertid løst seg opp i de senere tiår.

I det tilfellet hvor skadevolder og skadelidte har forskjellig hjemland, er
hovedregelen i norsk internasjonal privatrett at erstatningssaker avgjøres
etter retten i det land der skaden er forvoldt, *lex loci delicti*. Dette har
støtte i både norsk teori og praksis.

Thue hevder⁶⁸ at *lex loci delicti* også er hovedregelen for erstatningslov-
valget i de fleste andre land. Derimot nevner han at Spania, Portugal og
Italia⁶⁹ har lovfestet *lex loci actus*,⁷⁰ samt at også noen stater i USA fortsatt
holder ved *lex loci actus*-regelen.⁷¹

4.2.2 Hovedregelens begrunnelse

Lex loci delicti-regelen kan begrunnes på svært mange måter. Thue be-
handler dette utfra tradisjonelle privatrettslige problemstillinger - tvist

mellom fysiske personer eller tilnærmedesvis homogene juridiske personer (motsetningsvis en FN-styrke som i sitt innhold oftest er lite homogen grunnet deltakere fra mange forskjellige land og kulturer) - i sitt hefte.⁷² Jeg ønsker her å kort gjennomgå de momenter han der nevner, sett i forhold til min problemstilling.

Flertallssynspunktet: I de fleste tilfeller vil de skader som forvoldes innenfor et lands grenser ramme personer eller verdier hjemmehørende i dette landet, samt at skadevolderen også er hjemmehørende der. I en slik situasjon er det klart at *lex loci delicti* legges til grunn i erstatningssaken.

For skadelidte vil det dermed være helt uventet at skadevolder er utlending, og det vil for ham være urimelig om denne uforutsette tilfeldighet skulle bringe ham i en annen rettsstilling enn medborgere som har lidt eller kommer til å lide tilsvarende tap eller skade. Dette kan ytterligere belyses ved den situasjon som kan oppstå dersom *lex loci delicti* ikke skulle legges til grunn for skader påført utenfor tjeneste av FN-personell. I et slikt tilfelle vil erstatningsutmålingen da kunne avgjøres på bakgrunn av det rettssystem den enkelte skadevolder hører inn under. Dette vil da kunne medføre at den som f.eks. er påført en skade av en amerikansk FN-soldat vil kunne få større erstatning enn den som er påført liknende skade av f.eks. en pakistansk FN-soldat. Dette vil etter mitt syn resulter i en urimelig forskjellsbehandling mellom de skadelidte fra f.eks. samme område.

Like urimelig er det for skadevolder. Dersom skadelidte er utlending vil det for skadevolder oppleves som urimelig dersom han forskjellsbehandles i forhold til sine medborgere av den grunn, såfremt ikke skaden er forvoldt forsettelig.

Dermed blir eneste løsning å la *lex loci delicti* være avgjørende, slik at borgerne i det land hvor skaden forvoldes likebehandles.

Rettferdighetssynspunktet: Den som forvolder eller bli påført skade under opphold i fremmed land, vil normalt anse det som både naturlig og rimelig å bli underlagt den lokale retten. Dette kan på en måte betraktes som rettferdig, da det stemmer med utlendingens sosiale og faktiske forventninger.

Bak disse forventningene ligger det sosiale faktum at vi mennesker

forholder oss til våre omgivelser, og at det er i forhold til disse omgivelsene at våre handlinger og unnlaterer må karakteriseres.

En person som lider skade i utlandet kan vi også si forventer å bli bedømt etter oppholdslandets rett, da det er dette landets rett som garanterer rettighetene til de personer som er innenfor dets grenser.

Andre teoretiske betraktninger: Foruten å benytte partenes interesser og forventninger for å begrunne anvendelsen av den lokale retten, kan det også benyttes andre mer teoretiske betraktninger. Kort fortalt kan disse være: Anvendelse av den lokale erstatningsretten ved skader forvoldt innen et lands grenser, vil være i overensstemmelse med landets suverenitetsinteresser. Videre er den lokale retten den eneste som kan likebehandle utlendinger med landets egne borgere. Likeså er anvendelsen av skadestedets rett det som best kan skape internasjonal uniformitet i disse sakene. Samtidig er *skadestedet det eneste felles objektive tilknytningspunkt for partene*, idet skadestedets rett er det eneste rettssystem som harmoniserer eller balanse- rer deres rettigheter og plikter. Valget av den lokale retten kan også begrun- nes på samme måte som den amerikanske "vested rights"-teorien: Erstatningsforpliktelsen oppstår i skadeøyeblikket, og kan gjøres gjeldene der skadevolderen måtte befinne seg.

De begrunnelsene som er nevnt ovenfor, har alle gyldighet der ansvars- grunnlaget er uaktsomhet eller forsett. Begrunnelsene har derimot ikke samme styrke til å begrunne bruk av den lokale retten dersom ansvars- grunnlaget er objektivt ansvar,⁷³ da man ikke kan si at skadevolderen har eller burde ha innrettet seg etter skadestedets atferdsnormer.

Thue hevder at dersom man skulle operere med forskjellige lovvalgsreg- eler for subjektivt⁷⁴ og objektivt ansvar, måtte det i tilfelle være ut fra det syn at ved subjektiv ansvar ønsker man å straffe skadevolder, mens ved objektivt ansvar ønsker man bare å reparere skadelidtes tap. Dette anser allikevel Thue for å være en rendyrket konstruksjon, da det ved begge ansvarsgrunnlag er tale om ansvar for skadevolderens handling eller virksomhet.

På bakgrunn av dette er det etter hans syn ikke grunnlag for å skille mellom subjektivt og objektivt grunnlag.

4.2.3 Handlingsstedets eller skadestedets rett

I noen tilfeller kan skaden oppstå i et annet land enn der hvor den skadevoldende handling er foretatt. Eksempel på dette er typisk forurensning over landegrenser. Andre eksempler kan hentes fra hendelser under Gulf-konflikten, hvor tildels store skader ble påført Bagdad by, bl.a. etter angrep med krysserraketter skutt ut fra amerikanske krigsskip i internasjonalt farvann. Likeså ble det antakelig påført tildels store skader i det sørlige Irak etter angrep med amerikanske B-52 bombefly stasjonert i England. Spørsmålet blir dermed i slike saker hvorvidt erstatningssaken skal avgjøres etter handlingsstedets eller skadestedets rett; *lex loci actus* eller *lex loci injuriae*.

De hensyn som er nevnt ovenfor under kapittel 4.2.2 er ikke nødvendigvis her relevant, da den lokale retten i disse sakene er to eller flere forskjellige lands rett; handlingsstedets og skadestedets rett. Et valg mellom handlingsstedets rett og skadestedets rett vil i mange tilfeller bli et valg mellom de to begrunnelsene for erstatningsansvar; prevensjon og reparasjon.

I de tilfeller der handlingen er av en slik art at den er erstatningsbetingende i begge land, vil lovvalget bare få betydning for selve erstatningens omfang, og eventuelle ansvarsbegrensninger.

Det er heller ikke problem med lovvalget dersom en handling er av en slik art at den ikke er erstatningsbetingende i noen av de angjeldende land, da vilkårene for erstatning ikke er tilstede i noen tilfeller.

I de tilfeller der en handling bare er erstatningsbetingende i det ene landet, eksempelvis noe som kan skje ved objektivi ansvar, får saken en annen karakter.

Thue hevder⁷⁵ at dersom handlingen er erstatningsbetingende på handlingsstedet, men ikke på skadestedet, bør det ikke ilegges erstatning. Dette begrunner han med at skadelidte i dette tilfelle ikke ville fått erstatning hvis handlingen hadde blitt foretatt i hans eller hennes hjemland. Ileggelse av erstatningsansvar ville da være avhengig av den tilfeldighet at den skadevoldende handling kan tilbakeføres til et land der slike handlinger er erstatningsbetingende. Da det i dette land hvor handlingen er erstatningsbet-

ingende ikke har skjedd noen skade, er det ikke grunnlag for å kreve den erstattet. Dermed vil det å pålegge den handlende erstatning være en ren straff for overtredelse av handlingsnormer. Sett på bakgrunn av at enhver har full frihet til å handle erstatningsbetingende, og at det ikke vil bli grepet inn så lenge ikke skade er oppstått, vil således hensynet til individets handlefrihet tale for å velge skadestedets rett.

Hva blir løsningen dersom handlingen er erstatningsbetingende etter skadestedets rett, men ikke etter handlingsstedets rett? Her er skadelidte påført et tap som normalt ville kunne kreves erstattet. Dermed blir spørsmålet hvorvidt skadelidte skal nektes erstatning fordi skadevolder ikke har opptrådt erstatningsbetingende etter handlingsstedets rett. I tillegg er det også et spørsmål om skadevolderens frihet. Problemet her er at skadevolderens handling har resultert i en rettighetskrenkelse, som der hvor rettigheten krenkes gir grunnlag for å kreve erstatning. Dersom denne tilfældigheten ovenfor skadelidte skulle være avgjørende, vil skadelidte klarligvis kunne oppleve det som urimelig. Sett fra skadevolderens side har vedkommende opptrådt innenfor handlefrihetens grenser. Da det som nevnt ovenfor normalt vil være et spørsmål om objektivt ansvar, blir spørsmålet om en skal utvide dette risikoansvaret for dem som driver internasjonal virksomhet. Etter Thues mening bør en kunne pålegge dem som driver internasjonal virksomhet erstatning også i de tilfeller hvor de ikke er erstatningspliktige etter sitt hjemlands lov, spesielt dersom skadevolder kunne forutsi risikoen ved sin virksomhet. Etter mitt syn kommer internasjonale fredsoperasjoner helt klart innenfor denne gruppen av internasjonal virksomhet.

På bakgrunn av denne gjennomgangen antar Thue at anvendelsen av skadestedets rett fremstår med mest tyngde. Han finner også rent generelt og som en hovedregel, at skadestedet bør gis overvekt da det er her freds- og ordensforstyrrelsen har funnet sted, samt at det er her en finner interesse for å få skaden erstattet. Dette er dog ikke ubetinget, da han mener dette bør gjøres avhengig av hvorvidt skadevolder kunne ha forutsett at dersom virksomheten førte til skade, så kunne dette også skje i skadelandet.

4.2.4 Unntak fra hovedregelen

Typetilfellet for *lex loci delicti*-regelen er at skadelidte og skadevolder har forskjellig hjemland. Som nevnt innledningsvis i avhandlingen blir det normalt ingen lovkonflikt eller lovvalgsproblem - og faller derfor utenfor avhandlingen - dersom begge har domisil i samme land og/eller er statsborgere av samme land - og skadetilfellet oppstår på dette landets territorium. Dersom begge derimot har domisil i samme land og/eller er statsborgere av samme land - og skadetilfellet oppstår på et annet lands territorium - oppstår det normalt en lovkonflikt eller lovvalgsproblem. Denne situasjonen faller innenfor emnet for denne avhandlingen.

For denne type tilfeller kan det tenkes forskjellig lovvalg alt etter om spørsmålet gjelder ansvarsbetingelsene eller erstatningsutmålingen. Eksempelvis kan en domstol benytte *lex loci delicti* for ansvarsbetingelsene og partenes felles hjemlandslov ved erstatningsutmålingen. Men det er mulig å benytte den lokale retten på begge spørsmål, eller den felles hjemlands lov på begge. Hvilket lands rett som her velges avhenger i første rekke av hvor saken kommer for domstolene. Reises saken i skadelandet, vil antakelig *lex loci delicti* benyttes, da dette er *lex fori*. Reises saken i partenes felles hjemland, vil domstolen der også benytte *lex fori*, partenes felles hjemlands lov.

Dette problemet blir ytterligere komplisert dersom partene har felles domicilland, men forskjellig nasjonalitet, eller omvent. Thue hevder⁷⁶ at det i et slikt tilfelle er et åpent spørsmål om hvilket lands lov som skal regnes som *lex communis*.

Årsaken til at en her ikke kan fremholde *lex loci delicti* som avgjørende for saken, er at i denne type saksforhold slår partsinteressene gjennom begrunnelsen for å anvende skadestedets rett, ihvertfall med hensyn til erstatningsutmålingen.

Selv om denne typen saksforhold kan være innbyrdes nokså uensartet, og selv om domstolene i stor grad ønsker å benytte *lex fori*, kan det likevel oppstilles visse retningslinjer for lovvalget. I sitt hefte tar Thue for seg to tilfeller.

Det ene tilfellet er når det er et innbyrdes forhold mellom en gruppe turister på reise i et annet land enn deres hjemland. Innbyrdes seg imellom vil disse personene forholde seg til hverandre etter sitt hjemlands skikk og bruk. Det vil derfor være både rimelig og naturlig at skadeforvoldelser som skjer innen gruppen blir bedømt etter deres felles hjemlands lov, både med hensyn til ansvarsbetingelsene og for erstatningsutmålingen. På samme måte kan forholdet i enkelte tilfeller bedømmes innbyrdes i en nasjonal FN-kontingent, f.eks. dersom en gruppe norske FN-soldater drar på ferie til Israel, og en av FN-soldatene under denne ferieturen blir påført skade av en av de andre FN-soldatene i gruppen.

Det andre tilfellet er når skadelidte og skadevolder tilfeldigvis har samme hjemland, og skaden forvoldes i et annet land enn partenes felles hjemland. Irma-Mignon-saken⁷⁷ er her et viktig eksempel. Skadetilfellet inntraff på engelsk territorium, men det var ingen engelske parter eller interesser involvert. Tvistens parter var to norske rederier og deres forsikringsselskaper. Jeg finner det riktig å presisere at det i denne saken ikke var tvist vedrørende skyldspørsmålet da det var enighet om dette. Sakens kjerne var derimot erstatningsutmålingen.

Det kan her ikke sies å være påregnelig for skadevolder at vedkommendes hjemlands lov skal anvendes ved eventuelle rettsstridige handlinger, da det påregnelige normalt er skadestedets rett. Også for skadelidte her er det normalt påregnelig at rettighetene blir beskyttet og eventuelt reparert etter *lex loci delicti*. Dette medfører at begge parter således har forholdt seg til utenlandske forhold. Å anvende skadestedets rett er derfor det mest rette og rettferdige, ihvertfall med tanke på spørsmålet om hvorvidt ansvarsbetingelsene foreligger. Når det gjelder erstatningsutmålingen, dens omfang, form og eventuelle lempinger og begrensninger, er derimot argumentene til fordel for skadestedets rett fremfor partenes felles hjemlands lov ikke så sterke. En annen ting er at det ofte er samsvar mellom ansvarsbetingelsene og erstatningsutmålingen, hvilket en må ta hensyn til. Men i de fleste tilfellene vil partene ikke være kjent med erstatningsnivået og praksis for fastsettelse av erstatning i et fremmed land. Derfor er det mulig at ved å benytte partenes felles hjemlands lov ved erstatningsutmålingen, vil en

antakelig komme fram til en erstatning som svarer til partenes forutsetninger.

Norske domstoler vil antakelig velge denne løsningen i de tilfellene norsk rett er partenes felles hjemlands lov, jfr. Irma-Mignon-saken nevnt ovenfor.

Reises saken derimot på skadestedet, mens begge parter er utlendinger fra samme land, er det ingen rettspraksis å støtte seg til etter norsk internasjonal privatrett. I et slikt tilfelle ville det være naturlig å la partsinteressene veie tyngst; dvs. å anvende deres felles hjemlands lov ved utmålingen av erstatningen.

4.2.5 Forholdet mellom *lex loci delicti* og *lex fori*

4.2.5.1 Erstatningsbetingende etter *lex fori*, men ikke etter *lex loci delicti*

I de tilfellene en handling er erstatningsbetingende etter *lex fori*, men ikke etter *lex loci delicti*, hevder Thue⁷⁸ at skadevolderen ikke bør ilegges erstatningsansvar. Han åpner derimot for unntak dersom *lex fori* er begge parters hjemlands lov, mens skaden ble forvoldt i et annet land.

4.2.5.2 Erstatningsbetingende etter *lex loci delicti*, men ikke etter *lex fori*

Løsningen på spørsmålet når en skade er erstatningsbetingende etter *lex loci delicti*, men ikke etter *lex fori*, er derimot noe mer uklart.

I engelsk rett er dette spørsmålet avklart. Engelske domstoler idømmer ikke erstatningsplikt med mindre handlingen også er erstatningsbetingende i England, jfr. Halley-case (1868) L.R. 2 P.C., 193. Også tysk rett har en tilsvarende begrensning. For skadevoldende handlinger som tyskere begår i utlandet, kan tyske domstoler ikke ilegge større ansvar enn det som følger av tysk rett, jfr. EGBGB artikkel 12.

Dette medfører at *lex fori* i realiteten settes opp som en øvre grense for erstatning; betingelsen blir da bare aktuell dersom *lex loci delicti* går lenger

i å ilegge erstatning enn *lex fori*. Dette dobbelte kravet beskytter domstol-landets egne borgere. Med tanke på erstatning etter skadegjørende handlinger foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner, er jeg noe usikker på hvorvidt domstolene ønsker å opprettholde denne beskyttelsen. Dette fordi avvisning av slike erstatningskrav kan påvirke styrkens - eventuelt FNs og/eller NATOs - renommé. Ved skader etter tjenestehandlinger - både under FN- og NATO-operasjoner - er dette normalt ikke noe problem da det ikke er den enkelte soldat som er erstatningsansvarlig. Dermed er det for domstolen forholdsvis enkelt å vurdere konsekvensene for og mot å utbetale erstatning til den skadelidte. Langt vanskeligere er domstolens vurdering for skader påført utenfor tjeneste under FN-operasjoner, da den enkelte FN-soldat i utgangspunktet selv er erstatningsansvarlig.

Etter norsk internasjonal privatrett hevder Thue⁷⁹ at en neppe kan oppstille som betingelse for erstatningsplikt, at den aktuelle handling er erstatningsbetingende både etter *lex loci delicti* og etter *lex fori*. En slik dobbelt betingelse hevder han ville i tilfelle være et så vesentlig supplement til *lex loci delicti*-hovedregelen at den måtte ha grunnlag i lov eller klar rettspraksis.

4.2.5.3 Ordre public

Selv om norske domstoler ikke kan sette opp en regel om kumulasjon av *lex loci delicti* og *lex fori*, jfr. ovenfor under kapittel 4.2.5.2, utelukker ikke det at norske domstoler i visse erstatningssaker vil gripe til den kumulative betingelsen. De vil dermed kunne begrense *lex loci delicti*, eller avvise den ut fra l'ordre public, eller lignende synspunkter.

En begrensning av *lex loci delicti* kan tenkes hvor denne gir grunnlag for ekstremt høye eller lave erstatningsbeløp.

En avvisning av *lex loci delicti* ut fra l'ordre public betraktninger vil nok sjelden forekomme, da det innenfor emnet for denne avhandlingen antakelig ikke er så stor forskjell mellom norsk- og aktuelle fremmede lands erstatningsrett.

4.2.6 Tilbakevisning (renvoi)⁸⁰

Til illustrasjon her ønsker jeg å benytte et tenkt tilfelle. Jeg forutsetter at skaden påføres under utøvelse eller deltakelse i en fredsoperasjon i regi av, eller autorisert av, FN. Skade påføres privat eiendom i Bosnia etter at et amerikanske krigsskip - i internasjonalt farvann - feilaktig avfyrer enkelte av sine krysserraketter mot bosnisk territorium. Denne utskytingen skyldes at kapteinen ombord enten har feiltolket sine ordrer eller at han mer eller mindre bevist går utover dem. Dermed kan den situasjon inntre at skaden kan eller skal bedømmes som en ikke-tjenestelig handling i henhold til UN SOFA. Dette medfører - eller kan medføre - at det er domstolenes kompetanse generelt som avgjør hvilket lands rett som skal avgjøre erstatningsspørsmålet. Dersom bosnisk rett fører saken, kan det hende at bosnisk rett legger vekt på handlingsstedet, dvs. amerikansk krigsskip. Føres saken derimot av amerikansk rett, legger amerikansk rett derimot vekt på skadestedet, dvs. bosnisk territorium. Dermed inntreer den situasjon at både bosnisk og amerikansk rett henviser til at den andres rett skal benyttes; hvor problemet inntreer da den andres rett igjen henviser tilbake til egen rett.

Renvoi foreligger når den fremmede rett som skal benyttes på bakgrunn av *lex fori*, på sin side erklærer *lex fori* for å være den kompetente. Gaarder⁸¹ betegner dette som tilbakevisning til *lex fori*. Det foreligger dermed en lovkonflikt da hver av de to impliserte lovsystemer anser det andre for å være det kompetente. Den situasjon kan også oppstå hvor den fremmede rett som etter *lex fori* skal anvendes, på sin side erklærer retten i et tredje land for kompetent.

Spørsmålet som stilles er dette: Når *lex fori* sier at utenlandsk rett skal anvendes, mener den da med "utenlandsk rett" bare den materielle, interne rett, eller mener den også at den utenlandske internasjonale privatrett skal komme til anvendelse?

En snever forståelse av renvoi tilsier at hvert land er herre over sin internasjonale privatrett, og denne rettsdisiplins oppgave er nettopp å peke ut den materielle rett som skal komme til anvendelse. Når dette er gjort, bør spørsmålet om lovvalget dermed være avgjort. Den utpekte lov må være

den som det er naturlig å anvende på forholdet. Dette er det argumentet som sterkest mulig taler mot å anerkjenne renvoi.

Andre, særlig Frankrike, har ment at det vil krenke den hjemlige suverenitet å bøye seg for et annet lands lovvalgsregel. Dette resonnementet er ikke holdbart, da det ikke er oppgivelse av suverenitet dersom et land tar hensyn til et annet lands kollisjonsregler.

Et annet moment er at dersom dommeren også tar den fremmede retts lovvalgsregel i betraktning, kan saken bli en kasteball mellom de enkelte lands domstoler. Dette er på en måte korrekt, men det finnes imidlertid løsninger for dette. Gaarder⁸² skriver: "Når *lex fori* (i en sak for norsk domstol: norsk lov) henviser til staten A's lov, men denne på sin side viser saken tilbake til *lex fori* (norsk rett), ligger det i vår hånd å anerkjenne denne tilbakevisningen bare så langt det gjelder norsk materielle lov, men ikke vår internasjonale privatrett."

Gaarder hevder videre at det neppe lar seg bestride at det i mange tilfeller vil være både praktisk og hensiktsmessig å godta en tilbakevisning til *lex fori*. Først og fremst oppnår en det meget vesentlige, at et lands domstoler kan dømme etter den rett den er fortrolig med, nemlig landets egen rett. Renvoi er nå mer eller mindre godtatt i alle europeiske land, med mulig unntak for de nordiske land.

På hvilken måte vil dette påvirke lovvalget i NATO SOFA og UN SOFA? Med hensyn til traktater om lovvalg er det antatt at de normalt bare henviser til vedkommende lands interne rett når traktaten går ut på at et bestemt lands rett skal komme til anvendelse.

Når det i NATO SOFA artikkel VIII § 5 bokstav a står at kravet skal inngis, vurderes og gjøres opp eller pådømmes i samsvar med de lover og bestemmelser som gjelder i mottakerstaten vedrørende krav som oppstår ved dens egne væpnede styrkers virksomhet, må det på bakgrunn av det som er nevnt ovenfor bety at det bare henvises til mottakerstatens interne rett, og ikke dets internasjonale privatrett.

I henhold til UN SOFA § 51 skal privatrettslige erstatningskrav, på bakgrunn av uttalelser og handlinger foretatt under utøvelse av tjenesteplikter, fremsatt av tredjemenn som ikke er del av avtalen, fremsettes for

en spesielt nedsatt erstatningskommisjon som i utgangspunktet avgir endelige og bindende erstatningsoppgjør. Etter hva jeg kan se står det ikke noe om hvorledes denne kommisjonen skal løse lovvalgsspørsmål. Det følger videre av § 49 bokstav b at privatrettslige erstatningskrav for uttalelser eller handlinger som ikke er foretatt under utøvelse av tjenesteplikter, som hovedregel skal anlegges for en nasjonal domstol. Det er ikke nærmere spesifisert hvilket lands nasjonale domstol sak skal anlegges for, men det er vel riktig å anta at det her siktes til en nasjonal domstol på skadestedet - såfremt dette nasjonale rettssystem fungerer. Det følger videre av "UN Field Administration Manual" (september 1992) kapittel 10 artikkel VI § 1.1 at det privatrettslige erstatningskrav skal behandles i henhold til lokal (intern) rett. Dette lovvalget antar jeg også er naturlig å fortolke som et juridiksjonsvalg, dersom det ikke er holdepunkter for annet, selv om dette må sies å være uavklart. På bakgrunn av det som er nevnt ovenfor, betyr det at det bare henvises til intern materiell rett, og ikke intern internasjonal privatrett.

Fremmed rettspraksis har imidlertid vært mer imøtekommende til renvoi enn tidligere teorier skulle tilsi.

I Tyskland er renvoi-prinsippet lovfestet i flere tilfeller, jfr. E.G artikkel 4 for spørsmål om person-, familie- og arverettsområdene, samt rettslig handleevne etter E.G. artikkel 5.

Engelsk rett er derimot usikker. Det læres alminnelig at en i England godtar renvoi, men i en noe egenartet form, idet den fremmede retts tilbakevisning til engelsk rett anses som "Gesammtverweisung", jfr. Graveson. Han hevder videre at rettspraksis på området ikke er konsekvent.

I Frankrike er spørsmålet ikke løst i lov, men rettspraksis synes å gå i retning av å godta renvoi, selv om enkelte dommer viser motsatt standpunkt.

Italia hadde tidligere forbud mot renvoi. Dette er etter en lovendring i 1995 endret.⁸³

I dansk rett er det fast antatt at renvoi-regelen ikke finner anvendelse uten positiv hjemmel i lov. Slik hjemmel finnes ikke bortsett fra enkelte

bestemmelser under veksels- og sjekklovgivningen.

Sverige synes å ha inntatt samme holdning som Danmark. Dom avsagt i Högsta Domstolen, N.J.A. 1939, side 96, er antatt i teorien for å være et avgjørende prejudikat mot renvoi-læren.

Etter norsk rett er det også antatt at når en lov uttaler at et forhold skal avgjøres etter en fremmed rett, betyr det normalt at det er det fremmede lands materielle rett som skal anvendes, ikke dets internasjonale privatrett. Dette fremgår av løsørekjøpslovens⁸⁴ § 4, og § 3 med hensyn til den situasjon der partenes vilje har avgjort lovvalget. Et unntak fra dette har også vi i vår veksels- og sjekklovgivning. Dette på grunn av et kompromiss da de fleste konvensjonspartene hadde nasjonalitetsprinsippet, mens noen, som Norge og Danmark, hadde domisilprinsippet. Med hensyn til traktater om lovvalg, er det som nevnt ovenfor antatt at de normalt bare henviser til vedkommende lands interne rett, når traktaten går ut på at et bestemt lands rett skal komme til anvendelse. Og i alminnelighet er det ikke tale om å akseptere renvoi på kontraktsrettens område, dersom partene har foretatt et lovvalg. For de fleste tilfeller har norsk rett ingen skrevne kollisjonsregler, og rettspraksis om renvoi-spørsmålet er sparsomt. Når det gjelder spørsmål som skal avgjøres etter personalstatuttet, antar derimot Gaarder⁸⁵ at renvoi i vid utstrekning må godtas.

5 Oppsummering

I denne avhandlingen har jeg under kapittel 1 foretatt en kort gjennomgang av utviklingen innen internasjonale fredsoperasjoner. Denne gjennomgangen viser en endring etter avslutningen av den kalde krigen, både med hensyn til antall igangsatte fredsoperasjoner og økningen av kompleksiteten i dem. Denne kompleksiteten - sett i sammenheng med problemene rundt partenes eller vertslandets samtykke - kan medføre vanskeligheter med å fastslå hvor erstatningsansvaret ligger. Fredsbevarende operasjoner, da spesielt i FN-regi, er blitt et viktig instrument i internasjonal konfliktløsning. Etter mitt syn vil fredsbevarende operasjoner også i fremtiden komme til å være et av de viktigste instrument innen konfliktløsning, men på bakgrunn av de seneste års erfaringer med denne typen av operasjoner, eks. operasjonene i Somalia og det tidligere Jugoslavia, antar jeg at verdenssamfunnet har fått en mer realistisk syn på hva internasjonale organisasjoner - som f.eks. FN - kan utrette.

Under kapittel 1 har jeg også slått fast at jeg anser FN-styrkenes folkerettslige karakter for å være ordinære militære styrker. I tillegg har jeg her - under drøftelsen om FN-styrkenes forhold til krigens rett generelt og Genevekonvensjonene spesielt - sett på virkningen av at FN-styrkene ikke er part i Genevekonvensjonene eller andre tilsvarende traktater.

Avhandlingens kapittel 2 er benyttet til å se på de begreper som beskriver de ulike operasjonsformene under internasjonale fredsoperasjoner. Det fremgår av kapittel 2 at det er tildels stor uenighet omkring synet på hva fredsbevarende operasjoner er og hvilke rammer de setter. Operasjonsformene som benyttes av den fredsbevarende styrken - sett i sammenheng med styrkens mandat, engasjementsregler og eventuelt krigens folkerett - får dermed betydning for hvorvidt en skadegjørende handling er å betrakte som en tjenestehandling eller ikke. Dette vil foruten å påvirke og sette grenser for den enkelte tjenestemanns handlefrihet også påvirke og sette grenser for den fredsbevarende styrkens handlefrihet.

Jeg har under kapittel 2 også forsøkt å se på hva som skiller freds- og tvangsoperasjoner, samt hva som skiller tvangsoperasjoner og regulær krig.

Under kapittel 3 gjennomgår jeg hvorvidt en kan reise sak for en nasjonal domstol, og få den avgjort. Videre har jeg gjennomgått hvem som er parter i en eventuell erstatningssak, samt gjennomgått spørsmål som rettslig handleevne, foreldelse og kvalifikasjon.

Hvorvidt en kan reise erstatningssak for en nasjonal domstol, og få den avgjort, avgjøres av den enkelte nasjonale domstol på bakgrunn av rekkevidden av sin egen rett. Bestemmelsene om dette finnes i det enkelte lands alminnelige vernetingsregler, samt at det enkelte land ved inngåelse og tiltredelse av internasjonale traktater eller konvensjoner kan øke eller redusere sine domstolers kompetanse i internasjonale erstatningssaker. Under kapittel 3 har jeg gjennomgått noen viktige traktater eller konvensjoner på dette området, bl.a. UN SOFA og NATO SOFA - samt Brussel- og Luganokonvensjonen som unntaksvis kan komme til anvendelse. Det følger av denne gjennomgåelsen at ved skadegjørende handlinger foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner organisert eller autorisert av FN, er det for *tjenestehandlinger* normalt UN SOFA eller FNs erstatningspraksis som skal legges til grunn ved et eventuelt erstatningsoppgjør. I etterkant av en erstatningsutbetaling fra forsikringsselskapet eller FN antar jeg at forsikringsselskapet (for skader påført av offisielle FN-kjøretøyer) og/eller FN vil forsøke å anlegge et regresskrav for hele eller deler av erstatningssummen mot den eller de som er erstatningsansvarlig for skaden, dersom vedkommende har handlet forsettelig eller utvist grov uaktsomhet i tjenesten. Dette forutsetter at det er hjemmel for å søke regress. *Private handlinger* samt tjenestehandlinger under visse forutsetninger kommer ikke under UN SOFA eller FNs erstatningspraksis, og det blir dermed domstolenes kompetanse generelt i internasjonale erstatningssaker som skal legges til grunn ved et eventuelt erstatningsoppgjør. Med hjemmel i FN-paktens kapittel VIII - om regionale ordninger - kan NATO også selv - i samråd med vertslandet for styrken eller partene i konflikten - organisere og autorisere en fredsbevarende styrke i en konflikt utenfor NATOs område. Ved skadegjørende handlinger i en slik situasjon må man falle tilbake på bestemmelsene vedrørende domstolenes kompetanse generelt i internasjonale erstatningssaker, såfremt ikke avtale om å anvende

NATO SOFA - eller lignende avtale - er inngått mellom NATO og vertslandet for styrken eller partene i konflikten. I henhold til NATO SOFA er det mottakerstaten som i utgangspunktet skal behandle erstatningskravet og utbetale erstatningsoppgjør for skader påført under *tjenestehandlinger*. Ved skader påført under *private handlinger* skal derimot mottakerstaten bare behandle erstatningskravet, for deretter la senderstaten foreta utbetaling. I etterkant av erstatningsutbetalingen først fra mottakerstaten til den skadelidte og deretter fra senderstaten til mottakerstaten - eventuelt bare fra senderstaten til den skadelidte - antar jeg at senderstaten vil forsøke å anlegge et regresskrav for hele eller deler av erstatningssummen mot den eller de som er erstatningsansvarlig for skaden, dersom vedkommende tjenestemann eller tjenestemenn har handlet forsettelig eller utvist grov uaktsomhet i tjenesten. Dette forutsetter at det er hjemmel for å søke regress. Dersom Brussel- eller Luganokonvensjonen unntaksvis skulle komme til anvendelse i en erstatningssak, innehar disse en spesiell vernetingsregel i begge artikkel 5 litra 3 - hvor det står at ved skade utenfor kontrakt, kan den som har bosted i en konvensjonsstat saksøkes ved domstolen for skadestedet. Den generelle vernetingsregel følger derimot av Brussel- og Luganokonvensjonens artikkel 2 til 4 - hvor det fremgår at sak som hovedregel skal reises i den stat der saksøkte har sitt bosted.

Hvem som er rette saksøker og saksøkte i en erstatningssak er i norsk og fremmed teori og praksis antatt i utgangspunktet å avgjøres etter retten i det land hvor domstolen har sitt sete; *lex fori*. Men dersom sak anlegges for en domstol i et annet land enn der skaden er begått, skal derimot rette saksøker og saksøkte i en erstatningssak avgjøres på bakgrunn av retten i det land hvor den skadegjørende handling er begått; *lex loci delicti*. Dette er alminnelig antatt i norsk og fremmed teori og praksis.

Da jeg i denne avhandlingen ser på erstatningsansvar for skader begått av militære tjenestemenn, er det et generelt prinsipp om at tjenestemannen ikke kan saksøkes for skader påført under tjenestehandlinger. I et slikt tilfelle er det arbeidsgiver (staten) som er ansvarlig for å erstatte det påførte tap. For tjenestemannens private handlinger er han derimot som hovedregel selv ansvarlig for å erstatte det påførte tap. Et unntak her følger av NATO

SOFA artikkel VIII § 6 - hvor senderstaten hefter solidarisk med den aktuelle tjenestemann også for handlinger påført utenom tjenestehandlinger. Et annet spesielt tilfelle er hvem krav skal rettes mot etter skade påført ambassadebygninger. Muligens må mottakerlandet erstatte de skader som blir påført fremmede lands representasjoner som følge av ytre anslag, jfr. Wien-konvensjonen om diplomatisk samkvem artikkel 22 punkt 2.

Som en generell hovedregel etter norsk rett kan vi si at søksmål bare kan reises av den materielt berettigede. Dette betyr at bare den som er påført et tap eller en skade som er erstatningsbetingende, kan gå til erstatningssøksmål. På samme måte som en sak må reises av rette vedkommende, må den også rettes mot rette vedkommende; den som påstås forpliktet i forholdet.

Et viktig moment med hensyn til erstatningsoppgjør etter skadegjørende handling foretatt under utøvelse av, eller deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner, er vanskelighetene med å få oversikt over ansvarsgrunnlaget og å få klarlagt årsakssammenhengen. Dette medfører at det vil være praktisk vanskelig å anvende de vanlige erstatningsregler hvor det oppstår skade på personell o.l. i et område med krig eller krigslignende tilstand. For de grupper av utenlandsk personell som utfører oppdrag i dette området, f.eks. militære styrker, militære observatører, sivilt FN-personell, diplomater, pressefolk, personell tilhørende hjelpeorganisasjoner osv., kan det derfor være av avgjørende betydning for den enkelte skadelidte at han kan rette kravet også til annet hold. Jeg tenker da spesielt på forsikringer tegnet av arbeidsgiver, eller av vedkommende selv.

Under kapittel 4 har jeg gjennomgått forskjellige teorier om lovvalget i internasjonale erstatningssaker, herunder har jeg sett på hvilket lands rett som skal legges til grunn ved vurderingen av hvorvidt den enkelte skadegjørende handling er erstatningsbetingende. Jeg har også sett på hvilket lands rett som skal legges til grunn ved beregning av den eventuelle erstatningens form og størrelse.

For tilfellet hvor skadevolder og skadelidte har forskjellig hjemland, er hovedregelen i norsk internasjonal privatrett at erstatningssaker avgjøres etter retten i det land der skaden er forvoldt, *lex loci delicti*. Dette støttes

både i norsk teori og praksis.

Lex loci delicti er også hovedregelen for erstatningslovvalget i de fleste andre land. Derimot har Spania, Portugal og Italia (Italia ihvertfall tidligere, nå usikkert grunnet en lovendring sommeren 1995) lovfestet *lex loci actus*, samt at noen stater i USA også fortsatt holder ved *lex loci actus*-regelen.

På spørsmål om hvorvidt det er forskjell for lovvalget med hensyn til subjektivt og objektivt ansvar, hevder Thue at dersom man skulle operere med forskjellige lovvalgsregeler for subjektivt og objektivt ansvar, måtte det i tilfelle være ut fra det syn at ved subjektivt ansvar ønsker man å straffe skadevolder, mens ved objektivt ansvar ønsker man bare å reparere skadelidtes tap. Dette anser allikevel Thue for å være en rendyrket konstruksjon, da det ved begge ansvarsgrunnlag er tale om ansvar for skadevolderens handling eller virksomhet. På bakgrunn av dette er det etter hans syn ikke grunnlag for å skille mellom subjektivt og objektivt grunnlag.

Jeg har i dette kapitlet også gjennomgått et viktig unntak fra hovedregelen ovenfor - tilfellet hvor skadevolder og skadelidte har samme hjemlandslov. Til slutt i avhandlingen har jeg skrevet kort om forholdet mellom *lex loci delicti* og *lex fori*, herunder spørsmålet om *l'ordre public*, samt en gjennomgang av renvoi-spørsmålet i den internasjonale privatrett.

Summary

This study discusses the matter of legal responsibility incurred for damages by personnel and authorities - including organizations - involved in international peace operations.

Both Norwegian and international theory and practice agree that it is the law of the country wherein the courts are seated which shall determine who is the plaintiff and who the defendant. If, however, a civil suit is brought before a court in a country other than the one in which the damage occurred, it is the law of the country where the damages occurred which shall determine the plaintiff and the legally responsible defendant.

With regard to the determination of the defendant in cases where the execution of, or participation in, peacekeeping operations has been the cause of damages, the possibility can arise that several parties or persons can appear to bear legal responsibility. As a general principle personell cannot be sued for damages caused while carrying out their duties. In such cases it is the employer who bears the primary responsibility to compensate the losses incurred. Individuals can, however, be held personally responsible for damages resulting from private actions. With regard to damages arising as a result of the execution of, or participation in international peacekeeping operations organized or authorized by the United Nations, it is generally UN SOFA or the compensatory practice of the UN which is to serve as the basis for any indemnities. Subsequent to any idemnification on the part of the insurance company or the UN, the company (in cases involving damages inflicted by official UN vehicles) and/or the UN may seek to recoup all or part of the compensation from those responsible for causing the damage if they have acted intentionally or been guilty of (gross) negligence of duty. Private actions - as well as, under certain circumstances, actions carried out in the line of duty - are not covered by UN SOFA or by the compensatory practice of the UN; indemnity suits in such cases will therefore be based on the courts' general competence within the field of international compensation law.

Chapter VIII of the UN Charta may authorize NATO to organize peacekeeping forces in conflicts outside the NATO area. In the case of damages occurring in such situations, recourse must be had to the terms concerning the general competence of courts in international indemnity suits, unless an agreement has been entered into between NATO and the host country to use NATO SOFA. According to NATO SOFA it is the recipient country which is to treat indemnity suits and pay compensation for damages caused during the course of duty. In cases involving damages caused by private actions, however, the recipient state shall only treat the demand for compensation, the state of origin being responsible for payment. Subsequent to the payment of compensation from the recipient state to the plaintiff and thereafter from the state of origin to the recipient state - or, as the case may be, directly from the state of origin to the plaintiff - the state of origin may seek reimbursement for the whole or part of the compensation from those who are responsible for the damage if the individuals concerned have acted with intent or shown gross negligence of duty.

One final aspect of indemnity cases related to international peacekeeping missions must be mentioned. This has to do with the difficulties involved in gaining a clear picture of responsibilities and causal relationships, factors which reduce the plaintiff's possibility of obtaining compensation for the damages incurred.

Ole Martin Paulsen is a student at the Faculty of Law at the University of Oslo. He was previously an officer with the Army Medical Corps.

Litteraturliste

Adams, Paul D., *Rules of Engagement: The Peacekeeper's Friend or Foe?* Marine Corps Gazette, October 1993, pp. 21-23.

Berdal, Mats R., *Fateful Encounter: The United States and UN Peacekeeping*, Survival, Vol. 36, No. 1, Spring 1994, pp. 30-50.

Berdal, Mats R., *United Nations Peacekeeping at a crossroads : The Challenges of Management and Institutional Reform* IFS Info (Institutt for forsvarsstudier), No 7, 1993.

Berdal, Mats R., *Whither UN Peacekeeping*, Adelphi paper 281, October 1993.

Berdal, Mats R./Cooper, Robert, *International Mediation of Ethnic Conflicts*, Survival, Vol. 35, No. 1, Spring 1993, pp. 118-142.

Bjerkholt, Frank, *Regionalisering av sikkerheten*, Den Norske Atlanterhavskomite, Oslo 1994 Atlanterhavskomiteen skriftserie 167.

Blomdal, Odd, *Juridiskjonskompetanse over NATO styrker*, Generaladvokatembetet, Oslo 1985 Militærjuridiske småskrifter.

Blomdal, Odd, *Skade, ansvar og erstatning i Forsvaret*, Generaladvokatembetet, Oslo 1985. Militærjuridisk småskrift nr. 6.

Boutros-Ghali, Boutros, *An Agenda for Peace*, United Nations, Department of Public Information's, New York 1992.

Boutros-Ghali, Boutros, *An Agenda for Peace: One Year Later*, Orbis, Vol. 37, No. 3, Summer 1993, pp. 323-332.

Burges, Gail M., *Official immunity and civil liability for constitutional torts committed by military commanders after Butz v. Economou*, Military Law Review, Vol. 89, Summer 1980, pp. 25-58.

Coker, Christopher, *Western Intervention in the Third World*, The Norwegian Atlantic Committee, Oslo 1993. Security Policy Library, 10/1993.

Dahl, Arne Willy, *Noen rettslige sider ved norsk FN-tjeneste*, Lov og Rett, 1992, side 111-119.

Dobbie, Charles, *Army Field Manual - Wider peacekeeping - Third draft*, Headquarters Doctrine and Training, Trenchard Lines, Upavon, Wilts SN9 6BE, UK 1994.

Dobbie, Charles, *Army Field Manual - Wider peacekeeping - Fifth draft (Revised)*, Headquarters Doctrine and Training, Trenchard Lines, Upavon, Wilts SN9 6BE, UK 1994.

Dobbie, Charles, *A Concept for Post-Cold War Peacekeeping*, *Survival*, Vol. 36, No. 3, Autumn 1994, pp. 121-148.

Druglino, Arne, *En bataljonssjefs tanker om IRF-bataljonen*, *Norsk Militært Tidsskrift*, 1/94, side 10-15.

Durch, William J., *The Evolution of UN peacekeeping - Case studies and comparative analysis*, St. Martins Press, New York 1993.

Eckhoff, Torstein, *Forvaltningsrett*, TANO, 5. utgave, revidert av Eivind Smith, Oslo 1994.

Eckhoff, Torstein, *Rettskildelære*, TANO, 3. utgave, Oslo 1993.

Evans, Gareth, *Cooperating for Peace - The Global Agenda for the 1990s and Beyond*, Allen & Unwin, Australia 1993.

Fleischer, Carl August, *Folkerett*, Universitetsforlaget, 6. utgave 2. opplag, Oslo 1994.

Forsvarets Brevskole, *Kurs 01.06 - Fredsbevarende operasjoner - Del I*, Forsvarets Brevskole, Oslo 1990.

Forsvarets Brevskole, *Kurs 01.07 - Fredsbevarende operasjoner - Del II*, Forsvarets Brevskole, Oslo 1990.

Forsvarets Brevskole/FPPS, *Kurs 01.03 - Krigens Folkerett - del I*, Forsvarets Psykologiske og Pedagogiske Senter, Oslo 1989.

Forsvarets Brevskole/FPPS, *Kurs 01.04 - Krigens Folkerett - Videregående kurs*, Forsvarets Psykologiske og Pedagogiske Senter, Oslo 1989.

Forsvarets Fjernundervisning, *Course No. 01.05 - UN Tactical course*, Forsvarets Fjernundervisning, Oslo 1992.

Freeman, Alwyn V., *Responsibility of states for unlawful acts of their armed forces*, *Academie de Droit International; Recueil Des Courts*, Leyde 1955-II, pp. 263-416.

Gaarder, Karsten, *Innføring i Internasjonal Privatrett*, Ajourført ved Hans Petter Lundgaard Universitetsforlaget AS, 2. utgave 2. opplag, Oslo 1993.

Godal, Ellemann- Jensen og Weston, *Security Challenges in Europe and the Alliance*, The Norwegian Atlantic Committee, Oslo 1994 Security Policy Library 5/1994.

Hagstrøm, Viggo, *Offentligrettslig erstatningsansvar - Studier i spesiell og alminnelig erstatningsrett*, Viggo Hagstrøm og TANO A.S., Oslo 1987.

Hederstedt, Hee, Ørum, Saari og Viljaranta, *Nordic UN Tactical manual, I og II*, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1992.

Hegdal, Stein, *Disiplinærretten - Disiplinærmyndighet i Forsvaret*, Grøndahl Dreyer, Oslo 1994.

Hillen III, John F., *UN Collective Security: Chapter Six and a Half*, Parameters, Spring 1994, pp. 27-37.

Hov, Jo, *Avtalerett*, Jo Hov og Papinian, Bergen 1992.

Hov, Jo, *Rettergang i sivile saker*, Papinian, 2. utgave, Bergen 1994.

Huser, Kristian, *Avtalesensur*, Kristian Huser, Bergen 1984.

Innst. S. Nr. 139, *Innstilling fra forsvarskomiteen om endringer i bevilgningen under forsvarsbudsjettet for 1994 i forbindelse med utvidet norsk deltakelse med en logistikk-bataljon i FNs beskyttelsesstyrke i Bosnia-Hercegovina (UNPROFOR Bosnia-Hercegovina Command)*, Forsvarskomiteen, Oslo 1993-94.

Kjønstad, Asbjørn, *Trygd og erstatning ved personskade - Utviklingslinjer, utbredelse og ulikheter*, Universitetsforlaget, 2. utgave 4. opplag, Oslo 1990.

Kosmo, Jørgen, *De nye internasjonale utfordringene og vår deltakelse i allianseforsvaret*, Den Norske Atlanterhavskomite, Oslo 1994 Atlanterhavskomiteen skriftserie 173.

Lazareff, Serge, *Status of military forces under current international law*, A. W. Sijthoff, Leyden 1971.

Lund, Terje, *Krigens Folkerett*, Krigsskolen Linderud, 4. utgave, Oslo 1990.

Lødrup, Peter, *Lærebok i erstatningsrett*, Peter Lødrup, 3. utgave, Oslo 1995.

Mackinlay, John, *Improving Multifunctional Forces*, Survival, Vol. 36, No. 3, Autumn 1994, pp. 149-173.

Maresca, Hernes, Eide, Brost og Oswald, *NATO in the 1990s - Challenges and Change*, The Norwegian Atlantic Committee, Oslo 1991.

Norges Røde Kors, *Menneskerettigheter i væpnede konflikter*, Grøndahl & Søn, Oslo 1984.

NOU 1988: 6, *Erstatning og forsikring ved yrkesskade*, Yrkesskadeerstatningslovutvalg oppnevnt v. kgl. res. 11. sept. 1981, Oslo 1988.

Olsen, Jørn, *Hva er fredsbevarende operasjoner?*, Norsk Militært Tidsskrift, 11/1994, side 22-26.

Pfennigstorf, Werner, *Personal injury compensation - A comparative analysis of the major european jurisdictions*, Lloyd's of London Press Ltd., London, New York, Hamburg og Hong Kong 1993.

Rein, Torolf, *Aktuelle problemstillinger for dagens og morgendagens forsvar*, Den Norske Atlanterhavskomite, Oslo 1994 Atlanterhavskomiteen skriftserie 172.

Report of the Secretary-General, *Improving the Capacity of the United Nations for Peacekeeping*, Military Technology, 12/94.

Rifkind, Malcolm, *Peacekeeping or Peacemaking*, Military Technology, 4/93, pp. 10-14.

Rognlien, Stein, *Luganokonvensjonen - Internasjonal domsmyndighet i sivile saker*. Norsk kommentarutgave, Juridisk Forlag A/S, Oslo 1993.

Rognlien, Stein, *Luganokonvensjonen 1988 - Om Domsmyndighet og Fullbyrding Av Dommer I Sivile og Kommersielle Saker*, Juristkontakt, 1990 nr. 1, side 2.

Ruud, Morten. *Innføring i krigens folkerett*, Tanum-Norli, Oslo 1980.

Seyersted, Finn, *Objective international personality of intergovernmental organisations*, Copenhagen 1963.

Seyersted, Finn, *United Nations Forces In The Law Of Peace And War*, A. W. Sijthoff, Leyden 1966.

Seyersted, Finn, *Applicable law in relations between intergovernmental organizations and private parties*, Academie de Droit International; Recueil Des Courts, 1967-III, pp. 427-621.

Seyersted, Finn, *Rettslige spørsmål vedrørende FN-styrker*, Internasjonal Politikk, 2/3 1985, side 29-42.

Shrader, Charles R., *Friendly Fire: The Inevitable Price*, Parameters, Autumn 1992, pp. 29-44.

Siekman, Robert C. R., *National Contingents in United Nations Peace-Keeping Forces*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht 1991.

St. meld. nr. 14 (1992-93), *Beredskap for fred - Om Norges framtidige militære FN -engasjement og FNs rolle som konfliktløser*, Forsvarsdepartementet, Oslo 1992.

St. meld. nr. 46 (1993-94), *Bruk av norske styrker i utlandet*, Forsvarsdepartementet, Oslo 1993.

St. prp. nr. 1 (1994-95), *Budsjetterminen 1995*, Forsvarsdepartementet, Oslo 1994.

St. prp. nr. 27 (1993-94), *Om visse organisasjonsendringer mv i Forsvaret*, Forsvarsdepartementet, Oslo 1993.

St. prp. nr. 39 (1993-94), *Om NATO sitt fellesfinansierte infrastrukturprogram og det nasjonalfinansierte byggje- og anleggsprogram i Forsvaret*, Forsvarsdepartementet, Oslo 1993.

St. prp. nr. 42 (1993-94), *Om endringer i bevilgningen under forsvarsbudsjettet for 1994 i forbindelse med utvidet norsk deltakelse med en logistikk-bataljon i FNs beskyttelsesstyrke i Bosnia-Hercegovina*, Forsvarsdepartementet, Oslo 1993.

St. prp. nr. 83 (1992-93), *Om visse organisasjonsendringer mv i Forsvaret*, Forsvarsdepartementet, Oslo 1992

St. prp. nr. 95 (1992-93), *Om midlertidig utvidelse av totalrammen for deltakelse i FNs fredsbevarende operasjoner samt endringer i bevilgningen under forsvarsbudsjettet for 1993 i forbindelse med norsk deltakelse i FNs styrke for beskyttelse av sikre områder i Bosnia-Hercegovina*, Forsvarsdepartementet, Oslo 1992.

Thue, Helge J., *Norsk internasjonal obligasjonsrett - Erstatning utenfor kontraktsforhold*, Institutt for privatrett, Universitetet i Oslo, Stensilserie 111 Fondet til fremme av forskning på privatrettens område, Oslo 1986.

Wegner, Rolf B., *Når utenlandske NATO-fly havarerer i Norge*, Polititidsmennenes blad, 6/7 1983, side 18-21

Woodliffe, John, *The Peacetime Use of Foreign Military Installations under Modern International Law*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht 1992.

Erstatningsordninger for forswarets personell, Juridisk kontor / Forsvarets Overkommando, Oslo 1994.

NATO HÅNDBOKA, NATOs presse- og informasjonstjeneste, Brussel, Belgia 1993.

Pensumartikler i internasjonal privatrett og interlegal rett, Universitetet i Oslo, Oslo 1989.

Noter

¹ Fredsoperasjoner er en fellesbetegnelse som vanligvis benyttes for både freds- og tvangsoperasjoner, men dette benyttes ikke konsekvent. Jeg vil prøve å holde meg til denne betegnelsen, men da jeg benytter sitater fra andre forfattere, kan det forekomme at begrepet fredsoperasjoner ikke innbefatter tvangsoperasjoner.

² Med domisilprinsippet menes at en persons hjemlandslov avgjøres etter det land hvor vedkommende har sin faste bolig, og at domisil i et land erverves ved å bosette seg der i hensikt å bli boende. Nærmere om dette i Karsten Gaarder - Innføring i internasjonal privatrett - Universitetsforlaget, 2. utg. 2. oppl. 1993, kapittel VII.

³ Om dette:

- Stein Hegdal - Disiplinærretten - Disiplinærmyndighet i forsvaret - Oslo 1994.
- Arne Willy Dahl - Den militære straffelov - Oslo 1989.
- C. J. Fleischer - Den militære straffelov - Oslo 1956.
- Odd Blomdal - Juridisk kompetanse over NATO-styrker - Generaladvokatembetet 1985.
- Serge Lazareff - Status of military forces under current international law - Sijthoff/Leyden 1971, da spesielt kapittel 4 - Criminal jurisdiction.
- Robert C. R. Siekmann - National Contingents in United Nations Peace-Keeping Forces - Nijhoff 1991, da spesielt kapittel 4 - Status of national contingents and their members.

⁴ Dette feltet er forholdsvis godt dekket med hensyn til litteratur, jfr. Odd Blomdal - Skade, ansvar og erstatning i Forsvaret - Generaladvokatembetet 1985, samt hefte utgitt av Juridisk kontor/Forsvarets Overkommando, juni 1994 - Erstatningsordninger for forsvarets personell.

⁵ Senere i avhandlingen under kapittel 2.4 kommer jeg til å se nærmere på begrepet krig, da jeg finner det nødvendig å avgjøre hvor overgangen mellom tvangsoperasjoner og krig inntreffer.

⁶ En kort innføring om de generelle synspunktene på dette området er beskrevet av Helge J. Thue i hans hefte Norsk internasjonal obligasjonsrett - Erstatning utenfor kontraktsforhold - Stensilserie nr. 111, Institutt for privatrett, UiO, 1986.

⁷ Kilde: St. meld. nr. 46 (1993-94) side 16-17.

⁸ Denne usikkerheten med hensyn til personellens sikkerhet, samt erfaringer fra bl.a. operasjonen i Somalia, har ført til at USA har iverksatt arbeide med å se på beskyttelse av "US Peacekeepers", jfr. Presidential Decisions Directive (PDD 25) May 1994 - The Clinton Administrations Policy on Reforming Multilateral Peace Operation - Chapter V, "Command and Control of US Forces", litra A. Også FN har iverksatt arbeide på dette felt, jfr. S/RES/868 (1993) av 29. september 1993, og GA/

PK/127 av 29. juli 1994, hvor det bl.a. henvises til en rapport utgitt av Generalsekretæren september 1993 som tar for seg FN-personnellets sikkerhet. Det fremgår av denne rapporten at i områder hvor FN-styrker opererer og det er manglende lokal autoritet, har dødsraten for FN-personell øket fra en pr. mnd. i 1992 til en pr. to uker i 1993.

⁹ Kilde: St. meld. nr. 46 (1993-94) side 23-24.

¹⁰ Kilde: St. meld. nr. 46 (1993-94) side 24-26.

¹¹ Denne artikkelen av generaladvokat Arne Willy Dahl - Noen rettslige sider ved norsk FN-tjeneste - er publisert i Lov og Rett 2/1992 side 111-119.

¹² Med kombattant menes det å være berettiget til å delta aktivt i krigføringen. De grupper som kommer innenfor kombattantbegrepet vil være:

- De regulære styrker: Etter art. 43 i Tilleggsprotokoll I til Genevekonvensjonene består de væpnede styrker til en part i konflikten av alle organiserte væpnede styrker, grupper og enheter som står under en kommandostruktur med ansvar overfor vedkommende part når det gjelder de underordnedes opptreden. Slike styrker skal være underlagt et internt disiplinærsystem som blant annet skal sikre etterlevelse av folkerettsregler som gjelder under væpnet konflikt. Alle slike medlemmer i de væpnede styrker er stridende, men med visse unntak. Av de viktigste unntakene er som hovedregel: Sanitetspersonell, geistlige, syke, sårede og krigsfanger.

- Irregulære styrker: Medlemmer av andre frivillige avdelinger, herunder organiserte motstandsbevegelser på eller utenfor eget territorium er lovlig stridende under følgende betingelser: De må ha en ansvarlig leder, bære sine våpen åpent, følge krigens lover og sedvaner samt bære et fastsittende kjennetegn synlig på avstand. Dette følger av så vel Landkriksreglementet som de tre første Genevekonvensjonene. Et viktig unntak som følger av Tilleggsprotokoll I til Genevekonvensjonene, er at leiesoldater ikke vil være beskyttet som lovlig stridende, selv om de kjemper for en lovlig part i konflikten. Leiesoldat defineres her som person spesielt rekruttert for å kjempe i en konflikt uten å være bosatt på en av partenes territorium, uten å være medlem av deres væpnede styrker og hvor deltakelse er motivert av profitt hensyn.

- *Levee en masse*: Befolkningen på et okkupert territorium som spontant griper til våpen mot en inntrengende fiende er lovlig stridende under forutsetning av at befolkningen bærer sine våpen åpent og følger krigens lover og sedvaner. Dette følger allerede av Landkriksreglementet.

Kilde: Forsvarets Brevskole/FPPS, 1989, kurs 01.03 - Krigens folkerett - brev 1 side 12-19.

Kurset er utarbeidet av tidligere generaladvokat Odd Blomdal, jfr. skriv vedlagt kurset.

¹³ Selvforsvar er av FN siden 1973 videre tolket til også å innbefatte med makt å overholde det mandat styrken er satt til, overfor en part som med makt forsøker å hindre FN-styrken i utførelsen av mandatet.

¹⁴ Genevekonvensjonene - 4 konvensjoner av 12. august 1949 (ratifisert av Norge 6. juli 1951), samt 2 tilleggskonvensjoner av 1977 til Genevekonvensjonene av 12. august 1949 (ratifisert av Norge 27. november 1981).

¹⁵ Cfr. artikkel av Finn Seyersted, publisert Internasjonal Politikk nr. 2/3 1985 side 40-41. Se også *Applicable Law in Relations between Intergovernmental Organizations and Privat Parties* - publisert *Academi de Droit International; Recueil des Courts* 1967 II, side 435, og *Objective International Personality of Intergovernmental Organizations* - Copenhagen 1963.

¹⁶ Jfr. A/46/185, av 23. mai 1991 - Model agreement between the United Nations and Member States contributing personell and equipment to United Nations peace-keeping operations - artikkel X - Applicability of international conventions.

¹⁷ Kilde: Norsk Militært Tidsskrift, nr 11/94 side 22-23. Artikkelen - Hva er fredsbevarende operasjoner? - skrevet av oblt. Jørn Olsen, NUPI.

¹⁸ *Force majeure* viser til uforutsette og uavvendelige begivenheter som det er klart at mennesker ikke kan avverge. I norsk rett er *force majeure* også en opphørsgrunn for en forpliktelse av debitor. Erstatningsmessig *force majeure* innebærer med andre ord at skadelidte må bære tapet selv. Se også note 24.

¹⁹ Kilde: St. meld. nr. 46 (1993-94) side 14, samt artikkel av John F. Hillen III - UN Collective Security: Chapter Six and a Half - publisert i *Parameters*, vår 1994, side 27-37.

²⁰ Dette syn støttes også av Dr. Mats R. Berdal, IISS, London. Dette fremkommer i et foredrag holdt av ham ved Oslo Militære Samfunn den 27. februar 1995, publisert Norsk Militært Tidsskrift nr. 6-7/95 side 11.

²¹ For en nærmere vurdering av begrepet samtykke:

- Charles Dobbie - A Concept for Post-Cold War Peacekeeping - *Survival*, vol. 36, no. 3, Autumn 1994, pp. 121-148.

- Garvey, J. I. - United Nations Peacekeeping and Host State Consent - *AJIL* (1970) pp. 241-269.

- Chang, King-Yuh - The Problem of Consent by the Host State in the Operation of a United Nations Peacekeeping Force - *The Annals of the Chinese Society of International Law* (1974).

²² Kilde: St. meld. nr. 14 (1992-93) side 12 og St. meld. nr. 46 (1993-94) side 14.

²³ Det er viktig her å være klar over den konfliktsituasjon som de militære og sivile ledere vil stå over ved valg av operasjonsstrategier og metoder, dersom valgmulighetene er små og en strategi/metode som kan redusere store tap av egne styrker

samtidig kommer i konflikt med beskyttelsesreglene i krigens folkerett. Ledernes ansvar for sitt personell, samt opinionens krav her i Vesten om at ingen egne soldater skal bli skadet eller drept, er sterke faktorer for at krigens folkerett, som i utgangspunktet ofte er vag og upresis, kan bli svært sterkt strukket eller i enkelte tilfeller muligens brutt. Operasjonen i Somalia kan være et eksempel på dette. Med hensyn til denne operasjonen er det iverksatt etterforskning på deltakende kanadiske soldater etter mistanke om straffbare forhold. Dette fremgår av en artikkel skrevet av Gavin Scott - *Racism in the Ranks* - publisert i TIME 30. januar 1995, side 31. Med tanke på erstatningsoppgjøret etter FN-operasjonen i Somalia, er det under utarbeidelse en rapport om saken i FN. Dette fremgår av A/C.5/49/65, av 24. april 1995, § 20.

²⁴ Jfr. Peter Lødrup - *Lærebok i erstatningsrett* - 3. utg. 1995, side 241. Her oppstiller han under hvilke begivenheter force majeure kan inntre, med forbehold av forskjell i enkelte lands rettssystemer og praksis. Disse er: Naturbegivenheter som flom, jordskjelv, sterk vind, vulkanutbrudd m.v. Av annet nevnes krig, krigslignende forhold, opprør, borgerkrig og andre sivile uroligheter. (Viggo Hagstrøm er derimot sterkt kritisk til Lødrups lære om force majeure - og stiller seg tvilende til hvorvidt force majeure har noen plass i norsk erstatningsrett, jfr. Viggo Hagstrøm - *Offentlig-rettslig erstatningsansvar* - 1987, side 208-211). Se også note 18.

²⁵ Carl August Fleischer - *Folkerett* - 6. utg. 2. oppl. 1994, side 178.

²⁶ Jfr. note 24.

²⁷ Spørsmålet om hvorledes privatrettslige erstatningskrav skal håndteres etter en fredsoperasjon vedtatt i henhold til kapittel VII i FN-pakten, eks. UNSOM II i Somalia, er pr. 24. april 1995 ennå ikke løst i FN, da denne situasjonen, som også jeg har forsøkt å belyse i denne avhandlingen, reiser kompliserte folkerettslige spørsmål. Kilde: A/C.5/49/65, av 24. april 1995. (Denne rapporten er pr. 7. september 1995 ennå ikke ferdigbehandlet i FN). Med hensyn til Gulf-konflikten, virker det derimot som om det er enighet i spørsmålet om hvorledes privatrettslige erstatningskrav skal håndteres. Kilde: S/1994/792, av 5. juli 1994 - "Recommendations made by the panel of commissioners concerning individual claims for serious personal injury or death (category "B" claims)".

²⁸ Dersom en slik situasjon skulle oppstå i Norge, og det forutsettes at den fredsopprettende styrken eller dens ansvarlige ikke påtar seg å dekke hele eller deler av det påførte tap eller skade, kan dette løses ved at Regjeringen vedtar å la Krigsskadenemnda tre i funksjon, jfr. bestemmelsene i lov av 17. juli 1953 nr. 2 - *Krigsskadeerstatningsloven* - med tilhørende forskrifter gitt av Sosialdepartementet.

²⁹ En persons hjemlandsrett følger av domisilprinsippet eller av statsborgerprinsippet. Forskjellen mellom disse prinsippene er nærmere omtalt under note 2.

³⁰ Brusselkonvensjonen, konvensjon av 1968 i den ordlyd den har fått gjennom tiltredningskonvensjonene av 1978, 1982 og 1989, samt gjennom tilleggsprotokollen av 1971 om tolking av konvensjonen.

³¹ Luganokonvensjonen - Konvensjon mellom EF- og EFTA-landene - vedtatt i Lugano 16. september 1988. Norge ratifiserte traktaten 2. februar 1993, og konvensjonen ble gjeldene norsk rett 1. mai 1993.

³² Stein Rognlien - Luganokonvensjonen 1988. Juristkontakt 1990 nr. 1 side 2, og Fagartikler fra Juristkontakt, Norges Juristforbund, 1991, side 150-157.

³³ Tvistemålsloven, lov av 13. august 1915 nr. 6

³⁴ L.c. side 155.

³⁵ Kilde: Jo Hov - Rettergang i sivile saker - 2. utg. 1994, side 51-55.

³⁶ Jfr. Ot.prp. nr. 39 (1976-77), Innst. O. nr. 70 (1976-77) og rundskriv nr. G-273/77 fra Justisdepartementet.

³⁷ Kilde: Jo Hov - Rettergang i sivile saker - 2. utg. 1994, side 164-182.

³⁸ Alwyn V. Freeman - Responsibility of states for unlawful acts of their armed forces - publisert Academie de Droit International; Recueil Des Courts, 1955-II, pp. 311-312.

³⁹ Gail M. Burgess - Official immunity and civil liability for constitutional torts committed by military commanders after Butz v. Economou - Military Law Review, Vol. 89, Summer 1980, pp. 57-58.

⁴⁰ Om fransk offentligrettslig erstatningsansvar: Viggo Hagstrøm - Offentligrettslig erstatningsansvar - 1987, side 383-385.

⁴¹ Skadeserstatningsloven - lov av 13. juni 1969 nr. 26.

⁴² Om dette: Viggo Hagstrøm - Offentligrettslig erstatningsansvar - 1987, side 428 flg., samt deler av kapittel 2 - om særlig objektivt ansvar for det offentlige - herunder kapittel 2.3 - Farlige handlinger - og kapittel 2.4 - Innsats for allmennheten.

⁴³ Norsk rettstidende 1972 side 815 - Alkejakdommen. Spørsmål om Forsvaret var ansvarlig for personskade som ble påført da en skipssjef uaktsomt avfyrte vådeskudd ombord i et av marinens fartøyer. Forsvaret ble erstatningsansvarlig etter dagjeldene bestemmelser i Sjol. § 8, någjeldene § 151 i lov av 24. juni 1994 nr. 39 - Sjøloven. (Cfr. Skl. § 2-1).

⁴⁴ Norsk rettstidende 1973 side 1268 - Flymanøverdommen. Spørsmål om omfanget av ansvar for kabelbrudd. Under en militærmanøver kuttet et britisk fly ved uaktsomhet en kraftledning. Lov av 16. desember 1960 om luftfart - §§ 153-159, jfr. § 220 - fastsetter objektivt ansvar for norske militærfly. Den norske stat var i henhold til NATO SOFA, forpliktet til å dekke det erstatningsrettslige ansvar for at kabelen ble kuttet.

⁴⁵ Om dette: Torstein Eckhoff - Forvaltningsrett - 5. utgave 1994, kapittel 16, punkt VII - "Straff, ordensstraff og erstatningsansvar".

⁴⁶ Utenom krigsskader faller helt klart kriminelle handlinger som drap, voldtekt, legemsbeskadigelse, tyveri og skadeverk - dette selv om den kriminelle handling er begått av noen medlemmer innen de stridene parter. Dette er helt klart brudd på reglene for krigføring og vil normalt kunne medføre både straffeansvar og erstatningsansvar for den som begår ugjerningen. Forøvrig er også de respektive myndigheter erstatningsansvarlig for brudd på reglene for krigføring som sine tjenestemenn gjør seg skyldig i, jfr. Tilleggsprotokoll av 1977 til Genevekonvensjonene av 12. august 1949 hva angår beskyttelsen av ofre for internasjonale væpnede konflikter (Tilleggsprotokoll 1), artikkel 91.

⁴⁷ Dog utløser ikke nødverge straffeansvar for den ansvarlige etter norsk rett, jfr. lov av 22. mai 1902 nr. 10 - Straffeloven - §§ 47 og 48.

⁴⁸ Op.cit. side 110-111 for en nærmere gjennomgang av dette.

⁴⁹ Op.cit. side 110. (Cfr. hans tidligere utgave av boken fra 1987 - hvor han på side 96 kom til det motsatte resultat med hensyn til tjenestemanns erstatningsansvar.) Hans siste løsning er jeg enig i da den underordnede tjenestemann kan ilegges straffeansvar for slike forhold. Etter mitt syn bør da den underordnede tjenestemann som alternativ eller tillegg til straffeansvar også kunne ilegges en mildere reaksjonsform som erstatningsansvar.

⁵⁰ UN SOFA (Status-of-Forces-Agreement) - Draft model status-of-forces agreement between the United Nations and host countries. A/45/594, av 9. oktober 1990.

⁵¹ Som en generell regel baseres de grunnleggende privilegier og immunitet for FNs fredsbevarende operasjoner på de prinsipper som er benyttet i "Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations" av 13. februar 1946. Dette følger av avtalens § 3. Men, selv om denne konvensjonen er gjeldene rett for medlemslandene i FN, er det ennå en rekke stater som ikke er part i dette avtaleverket, samt at det også kan forekomme den situasjon at den fredsbevarende FN-operasjonen kommer i kontakt med, og må samarbeide med, parter som ikke er stater. I slike situasjoner må UN SOFA selv skaffe tilveie den nødvendige hjemmel for privilegier og immunitet. Det er dette som er begrunnelsen for avtalens §§ 4 og 5.

⁵² Kilde: A/C.5/49/65, av 24. april 1995.

⁵³ I henhold til Resolution 22 (1) (E), av 13. februar 1946, skal alle kjøretøy som eies eller benyttes av FN være dekket av en ansvarsforsikring. Nærmere om dette i "UN Field Administration Manual" (september 1992) kapittel 12 artikkel IV.

⁵⁴ Om dette: Jo Hov - Avtalerett - 2. utg. 1992, kapittel 20 - "Avtalelovens § 36" og Kristian Huser - Avtalesensur - 1984, kapittel 2.4.2 - "Hvilke forhold rammes av generalklausulen?" og 2.4.3 - "Rettsvirkningene/sanksjonssystemet". En annen

vinkling om dette: Torstein Eckhoff - Forvaltningsrett - 5. utgave 1994, kapittel 15, punkt IV - "Betydningen av at søkeren underskriver en erklæring om at han påtar seg plikter".

⁵⁵ *Field Administration Manual* (september 1992) er distribuert til alle FNs fredsbevarende operasjoner. Deler av denne manualen er for øyeblikket under revisjon, slik at endringer kan inntre.

⁵⁶ A/46/185, av 23. mai 1991 - Model agreement between the United Nations and Member States contributing personnel and equipment to United Nations peace-keeping operations.

⁵⁷ Endringer er muligens på gang her, jfr artikkel av Kåre M. Hansen - Såret FN-offiser må kjempe for erstatning - publisert i Aftenposten 1. oktober 1995 side 3.

⁵⁸ NATO SOFA (Status-of-Forces-Agreement) - avtale mellom partene i traktaten for det nordatlantiske området om status for deres styrker - av 19. juni 1951. Ratifisert av Norge 30. april 1952.

⁵⁹ Med hensyn til domstolenes prøvelsesrett av forvaltningsvedtak: Torstein Eckhoff - Forvaltningsrett - 5. utgave 1994, kapittel 32 - "Domstolskonrollen".

⁶⁰ Betaling av velvilje, ikke av plikt.

⁶¹ Kilde: Utenriksdepartementets skriv til meg av 10. januar 1995.

⁶² Dette fremgår av Utenriksdepartementets skriv til meg av 3. februar 1995.

⁶³ Norsk personell som tjenestegjør i utlandet gjennom Norges Røde Kors er forsikret i personalforsikring tegnet gjennom Lyberg Assuranseselskap. Det er Norge Røde Kors som er ansvarlig for å betale premien for dette uansett om personellet befinner seg i krigsrisikoområde eller ikke. Oppgjøret skjer direkte mellom den skadelidte og Lyberg. Med hensyn til materiell som sendes fra Norges Røde Kors, stilles dette stort sett til disposisjon for enten Den Internasjonale Røde Kors Komiteen eller Det Internasjonale Forbund av Røde Kors og Røde Halvmåneforeninger i Geneve. Det er disse organisasjonene som har ansvaret for forsikring av materiellet i innsatsområdet. Dette materiellet er således å oppfatte som gaver fra Norge.
Kilde: Norges Røde Kors skriv til meg av 10. april 1995.

⁶⁴ Kilde: Karsten Gaarder - *Innføring i internasjonal privatrett* - 2. utg. 2. oppl. 1993, side 68.

⁶⁵ Karsten Gaarder - *Innføring i internasjonal privatrett* - 2. utg. 2. oppl. 1993, side 68. Også andre teorier er fremkommet på dette området. For dem som ønsker å se nærmere på dem henviser jeg til Gaarder, side 68-70.

⁶⁶ Kilde: Helge J. Thue - *Norsk internasjonal obligasjonsrett - Erstatning utenfor kontraktsforhold* - Stensilserie nr. 111, Institutt for privatrett, UiO, 1986, side 51.

⁶⁷ Kilde: Helge J. Thue - *Norsk internasjonal obligasjonsrett - Erstatning utenfor kontraktsforhold* - Stensilserie nr. 111, Institutt for privatrett, UiO, 1986, side 15-46.

⁶⁸ L.c. side 19.

⁶⁹ Dette er muligens nå endret grunnet en lovendring i Italia sommeren 1995. Det er meg opplyst av Helge J. Thue at han arbeider med å se på hvorvidt denne lovendringen endrer rettstilstanden i Italia på dette felt.

⁷⁰ *Lex loci actus* - betegner handlingsstedets rett. Cfr. *lex loci injuriae* - som betegner skadestedets rett.

⁷¹ L.c. side 19, note 49.

⁷² L.c. side 20-25.

⁷³ Objektivt erstatningsansvar - erstatningsansvar som pålegges uten hensyn til utvist skyld.

⁷⁴ Subjektivt erstatningsansvar - erstatningsansvar hvor utvist skyld er en betingelse - eks. *culpa* eller *dolus*.

⁷⁵ L.c. side 27.

⁷⁶ L.c. side 30.

⁷⁷ Jfr. Norsk rettsidende 1923 side 59.

⁷⁸ L.c. side 44.

⁷⁹ L.c. side 45.

⁸⁰ Kilde: Karsten Gaarder - Innføring i internasjonal privatrett - 2. utgave 2. opplag 1993, side 84-92.

⁸¹ L.c. side 84.

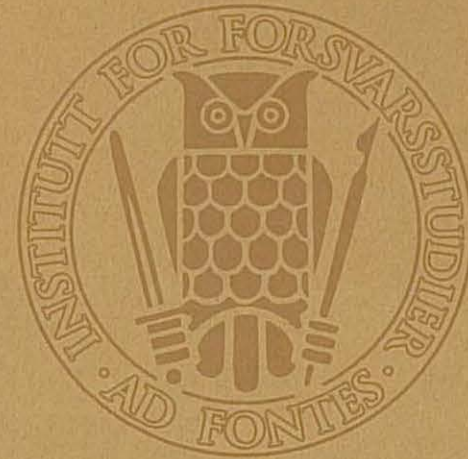
⁸² Op.cit. side 85.

⁸³ Jfr. lov av 31. mai 1995 nr. 218.

⁸⁴ Løsekjøpsloven - lov av 3. april 1964 nr. 1.

⁸⁵ Op.cit. side 90.

► FORSVARSSTUDIER 3/1997 ◀

Fredsoperasjoner

Erstatningsrettslig ansvar

Ole Martin Paulsen

IFS

INSTITUTT FOR FORSVARSSTUDIER

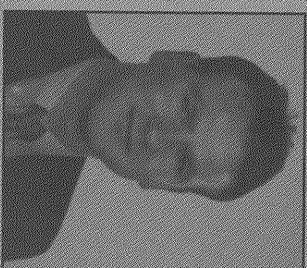

Fredsooperasjoner

Den foreliggende studie er en gjennomgang av de erstatningsrettslige sidene av fredsooperasjoner. Det er stor uenighet om modeller og begreper for hvorledes slike operasjoner skal utføres og klassifiseres. Uenigheten kan lett resultere i misforståelser. I et miljø preget av moderne våpen som på kort tid kan påføre enorme skader, også på uskyldig tredjemann, er det viktig å minimalisere denne risikoen.

I denne studien gjennomgås domstolenes kompetanse i internasjonale erstatningssaker. Videre gjennomgås betingelsene for erstatning, som følger av f.eks. UN SOFA og NATO SOFA. Til slutt gjennomgås de rettsvalg som må foretas i internasjonale erstatningssaker. I tillegg finnes en kort gjennomgang av gjeldende modeller og begreper for internasjonale fredsooperasjoner. Her presenteres den rettslige forskjellen mellom freds- og tvangsoperasjoner, samt den rettslige forskjellen mellom fredsopprettende operasjoner og regulær krig.

Ole Martin Paulsen er student ved Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo. Han har tidligere gjennomgått Befalsskolen Hærens Sanitet.

IFS

INSTITUTT FOR FORSVARSSTUDIER

